

BAJAI HONPOLGÁR

2011. április

XXII. évfolyam 4. (246.) szám

Ára: 250 Ft

A főtéri ház homlokzati képe az 1847-ben készült tervrajzon

A Pilák-ház, Pilaszanovics-kastély a bajai Szentháromság téren

Sok házon található tábla, hogy műemlék, mégis egy-két kivételt leszámítva kevéssé ismerjük ezeket az épületeket. A házakhoz természetesen családok történetei is hozzátartoznak. Cikkemben egy családot szeretnék bővebben bemutatni, akik egy helyi viszonylatban jelentős házat emeltek, mely ma műemlék, mégis – mivel ez már régen történt, s közben a család is kihalt – már szinte senki sem emlékszik rájuk.

A Pilaszánovics-kastélynak ma már nem Pilák-ház a neve, a tősgyökeres bajaiak Alapítványi, vagy Fischer-házként emlegetik, mert az utolsó tulajdonos a zsidó hitközségre hagyta alapítványi bérházként. A Pilák nevet a ház az építető család után kapta, bár a család eredeti neve Pilaszánovics. Ezt a nevet elég sokféleképpen írták le, maguk a viselői is sokféleképpen használták. A könnyebb ejthetőség végett maradt a családon a Pilák név a közhasználatban, és a roglaticai birtokaikon fekvő egyik völgy is ezt a nevet kapta.

A Pilák-házzal kapcsolatban az első rejtély, hogy a házon lévő tábla és a róla szóló ismertetések szövege nem egyezik. A műemléktábla szerint: „Klasszicista lakóház. Épült 1830 körül. 1870 körül átépítették. Jellegzetes, romantikus motívumok díszí-

tik. A kapunál látható vasrács még eredeti.” A műemlékjegyzék szerint: „A házat a bácskai Pilaszánovics család építtette 1820 körül, majd Fischer Sámuel kereskedő szerezte meg, aki – a homlokzati felirat szerint – a szegények és aggod gyámolítására az izraelita hitközségnek ajándékozta. 1870 körül átépítették, 1989-ben újjították fel.”

Mindkét adat téves. Figyelmem kívül hagyták a város történelmét. Ugyanis 1840-ben olyan nagy tűzvész pusztított Baján, hogy szinte az összes épület leégett. A tűzvészről szóló szinte összes tudósítás felsorolja, hogy mely jelentősebb épületek pusztultak el. Ezekből a felsorolásokból rendre hiányzik ez a ház, viszont a szomszédos Grassalkovich-kastély szerepel.

A Pilák-ház Baja egyik legnagyobb nemesi lakóháza volt. Baja, az egykori kereskedő mezőváros főterén csak két nemesi kúria épült: a Grassalkovics-kastély (ma városháza) és a Pilák-ház a régi városházával szemben. (Ez utóbbi helyén az 1840-es

tűzvész előtt boltok voltak.) A ház mára már elfelejtett építtetője özvegy Pilaszánovits Pálné Kardos Mária volt. A délszláv eredetű katolikus Pilaszánovits család a 17. végén költözött Bács megyébe, majd a 18. század elején Baján telepedett le, ami ekkor Bodrog vármegyének a központja volt. A roglaticai Pilaszánovits nemesi család ismert története 1741. október 21-én kezdődik, amikor Mária Terézia címeres levelet adományozott négy Pilaszánovits testvérnek „Buda visszavételénél és a Rákóczy mozgalmakban tanúsított érdemeikért”. István nemességét 1742-ben Bács megyében hirdették ki. Három fia: Dávid, György és Márk 1771. január 15-én megvette a Miskolczy családtól Roglatica pusztát (Bajához közel, ma Szerbia) felét, és erre 1777. március 24-én Bécsben Mária Terézia királynőtől adományt is kaptak, ami a család előneve lett. Az 1741-ben kapott címerük: „vörössel és kézzel jobbaránt vágott pajzsban zöld földön jobbra fordult daru felemelt jobbjaiban kavicsot tart. Sisakdísz: könyöklő vörös ruhás kar kardot tart. Takarók: vörös-ezüst, kék-ezüst.”

A Pilaszánovits család címere

A Pilaszánovits család 1826-ban Bács-Bodrog vármegyében a 20. legnagyobb földbirtokos 6445 hold birtokkal. Ennek majdnem fele (2800 hold) Pilaszánovics Pál birtoka volt, ugyanis a három, birtokot szerző testvér közül a legidősebbnek, Dávidnak ő volt az egyetlen férfi leszármazottja.

Pilaszánovits Pál felesége, vászkai Kardos Mária (1796-1848) bajai nemes lány volt. Édesapjától, Kardos Mártontól egy bajai házat örökölt. 1814. május 31-én Baján kötöttek házasságot. Három gyermekük született: Lajos (1815-1880), Julianna (1816-1861) és Mária (1818-1840). 1826-ban meghalt Pilaszánovits Pál, Kardos Mária ezután egyedül nevelte a gyerekeket.

A család presztízisének reprezentálásaként és fia karrierjének érdekében fogott hozzá egy új ház építéséhez. A kúria építésének gondolata már az 1840-es tűzvész előtt megszülethetett, de megvalósítására csak 1840 után került sor. Téves az a nézet, hogy az Eötvös utca és a főter sarkán álló házat 1820 körül építették.

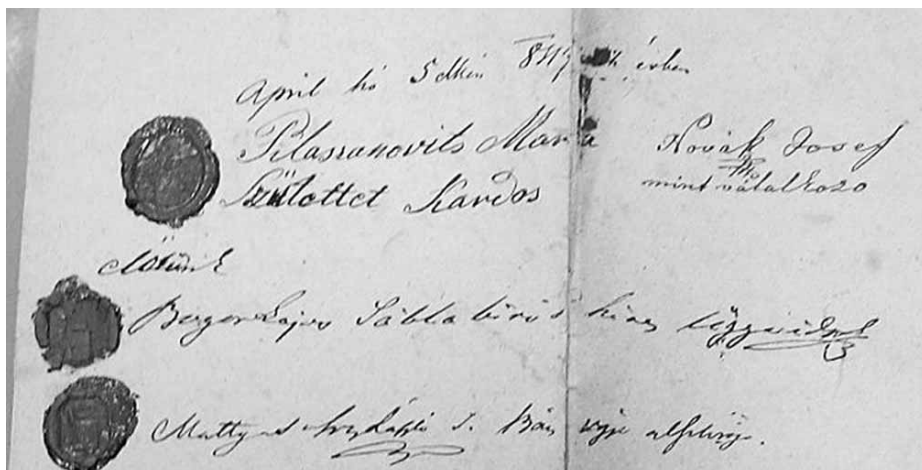
1840. május 1-je nemcsak Baja pusztulásának napja volt, hanem az új, szép város megszületésének kezdete is, mert a pusztulás következtében a Szépítő Bizottmánnyal egyetértésben a tanácsnak lehetősége lett a város szabályozására. A főter esetében az a döntés született, hogy a térnek az északi oldala is legyen egyenes, mint a többi. Ez nem jelenti azt, hogy a tér másik két oldalával derékszöveget zár be. Az egyenes vonalat az *Utca és Házsabályozás az 1840. május 1-i nagy tűzvész után* szerint a tér két sarka között, vagyis Jorgovits Bazil háza sarkától a Fehérhajó vendéghozzáig jelölték ki: „A kastély előtti piacnak éjszakai oldalán levő, és többnyire Boltoknak szolgált háztelkeken Jorgovits Bazil háza sarkától a Fehérhajó vendéghozzá duna felőli sarkáig húzandó egyenes vonalra tétessenek az épületek, úgy hogy mind egyik ház fedele a szomszédétól mind elöl mind hától tűz fallal elválasztva legyen- a mostani érintett egyes vonal húzása által nyerendő, vagy elvesztendő Térnek egy négy szeg öle 6. pengő forintra határozatván”. A forrásból kiderül, hogy ezen az oldalon boltok voltak, és a főtéren ekkor még nem volt a Pilaszánovits család tulajdonában ház vagy telek. A tér, illetve az északi oldalának fontosságát mutatja, hogy elsőként ezt vették fel a jegyzőkönyvbe és a könyv végén található végrehajtásban is elsőként szerepel Ezen az oldalon lévő telkek a következők birtokában voltak: Georgovits Bazil, Naum Popovits, Tokalits János, Bakits Péter, Koszta Teodorovits, Toth Ekactor úr (Tóth György uradalmi számtartó, Tóth Kálmán édesapja), Csokor István, Izak Nukasimovits és a Fehérhajó fogadó. A telektulajdonosokat a főutcától a Sugovica-partig sorrendben sorolták fel. A felsoroltak közül az első négynek a telkét vásárolta meg 1840-ben özvegy Pilaszánovits Pálné. Az nem állapítható meg, hogy ezek a házak mennyire károsodtak a tűzvészben, de ha nem is égtek

el, az új szabályozási vonal miatt a tulajdonosoknak a megmaradt épületeket mindenképpen le kellett bontaniuk és újat építeniük. Éppen akkor, mikor a katasztrófa miatt nemcsak vagyonuk egy részét veszítették el, hanem az építőanyagok ára is felment. A folytonos esőzés miatt sem a cserép-, sem a téglavagy vályogvetők nem tudtak dolgozni. Az újjáépítés tehát viszonylag lassan haladt, bár segélyeket gyorsan kapott a város, és a biztosítók is fizettek a károsultaknak.

A Pilaszánovits családot személyes tragédia is érte ebben az évben. A legkisebb lány, Pilaszánovics Mária 22 éves korában, 1840. július 30-án „tüdősorv”-ban meghalt. A család többi tagjához hasonlóan a Rókus-kápolna alatti kriptába temették.

Pilaszánovitsné a következő évben kezdett hozzá az új házhoz, ugyanis két háztelket, házat is vásárolt 1841. július 24-én. Jorgovits Basiltól és hitvesétől, Manojlovits Katalintól a piac sarkán álló házukat, valamint a főter felőli szomszéd háztelket Popovics Naumtól és Naum öccsétől, a kiskorú Popovics Páltól. A Jorgovits-féle teleknek kútja is volt, amiért 11500 váltóforintba, a másik telek csak 4000 forintba került. Ugyanebben az évben Tokajlits János kalmártól is megvette a telkének főteri részét 4000 váltóforintért (1300 forintért). Tokajlits János a főutcai kis házat megtartotta. A szerződésben a deszka tetőt nem adta el Tokajlits, tehát az épületfa még mindig drága a városban. A szerződés második pontja tesz említést először egy újonnan építendő házról. (A rendelkezésemre álló iratok alapján nem tudtam megállapítani, hogy a telekvásárláshoz szükséges összegeket honnan teremtette elő Pilaszánovits Pálné. Az biztos, hogy nem meglévő házainak eladásából, hiszen az 1840-es évekből csak egy szerződést találtam, hogy Pilaszánovics Pál özvegye egyik telkét eladta 1843-ban. A telekért kapott 104 forint 36 krajcár pedig a következő évi házvásárlását sem fedezte, azt nem is említve, hogy ekkoriban szőlőket is vásárolt.)

1844-ben sikerült egy fő utcai telket megszereznie, Tokajlits János szomszédja, Mesnyák Erzsébet adta el a házat 1600 forintért. A következő két évben ismét nem történt semmi a főteri telekkel kapcsolatban. Ebben az időben valószínűleg bérletbe adta ki a meglévő épületeket kereskedőknek. A sarokházzal kapcsolatban fennmaradt egy szerződés, hogy azt a korábbi bérletnek, Fröchlíchnek bérbe adta az építkezés megkezdéséig. 1847 elején sikerült az utolsó – a házhoz szükséges - telket is megvásárolni Bakits Péter szappanos mestertől és feleségétől 7000 váltó forintért (2800 forint). Ők adósságaik miatt adták el házukat.

Aláírások az 1847. április 5-én kelt építési szerződés végén

Kardos Mária a birtok teendői gyakran elszólíthatták Bajáról, ilyenkor ügyeit – például a házak vételárának kifizetését – testvére, Kardos Dániel intézte. A ház átvételekor, ami még február elején volt, „Pilaszánovics szül. Kardos Mária asszonyosság” megbízottja unokatestvére, Bogor Lajos táblabíró és ügyész volt. Az özvegy igyekezett nemcsak megőrizni a vagyont, hanem gyarapítani is. Férje már korábban bevonta a vagyoni ügyek kezelésébe, sőt a házassági szerződés szerint vagyónának igazgatója felesége lesz. Lajos ekkoriban még saját – megyei – karrierje építésével volt elfoglalva. 1837-ben Tolna megye táblabírája, 1839-ben hites ügyvéd lett. 1840-ben lett Bács-Bodrog megye alügyvédje, 1842-ben táblabírónak választották. 1835-től a bajai Lövészegylet tagja, 1842-ben egyik újjáalakítója mint társasági biztos, később a választmány tagja.

A ház helyének megválasztásakor Kardos Mária a már említett kettős cél vezetete, hiszen a Grassalkovich-kastély (ma városháza), a bajai uradalom központja mellett, a városházával szemben vásárolt telket. Az első bajai városházáról nem maradt fenn ábrázolás. Egy sárga saroképület volt, a főtér felőli homlokzat közepén nagykapuval. A térnek a városházával szembeni oldalán a térképek alapján rekonstruálhatóan sok kis ház állt, egyetlen nagyobb telek a főtér és a Provália utca (a Sugovica felől) sarka volt, ahol a Fehérhajó vendéglő állt. Érdekes módon a 19. század második felében a térnek ezen az oldalán a Pilák ház kivételével csak földszintes házak álltak, míg a városháza elbontása után a szemben lévő oldalán – a tér keleti oldalához hasonlóan – emeletes házak.

1847. április 5-én Kardos Mária szerződést kötött Novák József bajai ácsmesterrel és építési vállalkozóval. Novák József a városban elismert építési vállalkozó, külső ta-

nácsnok, 1847-ben tanácsnok is volt. Nevéhez több bajai középület is köthető. 1836-ban Benger Jánossal közösen ő tervezte a Kálvária-kápolnát. 1841-ben a belvárosi templom új toronysisakját készítette, 1845-ben pedig a zsinagóga kivitelezője volt.

A szerződésben szerepel, hogy a tervet Frey Lajos (1816-1877) és Novák József fia, Novák István készítette. A Bécsben tanult Frey Lajos a tűzvész után több épületet tervezett Baján, többek közt a zsinagóga épületét is. Az 1850-es években Pestre költözött és számos klasszicista, romantikus stílusú épületet tervezett. 1854-67 között Gerster Károly, majd Kauser Lipót volt a társa.

A szerződés ezzel kezdődik: „Általveszi és magára vállalja Novák József Ur mind a kőmives, mind ács munkára nézve, azon építési vállalatot: mellyet a Bajai Főpiaczon, Nagy Jánostól kezdve a fő úczában Tokajlits Jánosig nyúlo téren a tisztelt Özvegy Pilaszánovics Pálné asszonyosság építtetni kíván, a ház felépítését megkésztetését, és kicsinosítását, szoval a háznak tökéletes fellállítását a most fennálló ház és falak elbontását, téglák, vájogok kiásását, és tisztítását”.

A ház méretét a szerződésben így határozták meg: „a földszint 206 $\frac{1}{2}$ 4 \square ölterületet jelesen ebből a 11^m 2 alatti tervképként folyo 2 öl magasságot és, 2 láb 6 uj szélességet a föld alatt – a föld színén pedig 11^m 3. ugyan folyo 2 öl 3 láb magasságban – szélességébe 2 lábot – végre az első emeletben a tetőig 11^m 2ként 3 öl magasságot – szélességében 1 láb bujat – és így 11^m 5 alatti kiszámításként öszvesen az egész külső föld szintől fő parkázatokig 5 öl 4 láb és 6 uj magasságu rakott falat foglal magában”.

Az új ház építését április 8-án kezdték el a terület megtisztításával, vagyis lebontották a korábban itt álló épületeket, melyeknek tégláit megtisztítva az új ház építésé-

nél is felhasználták. Az építkezéshez szükséges faanyagot egy komáromi fakereskedőtől, Csetke Mihálytól vásárolta meg özv. Pilaszánovits Pálné. A meszet viszont a bajai Sinkó (Schinko) Mihálytól. Július 3-án már kész volt a pince és a földszint. December 8-áig felépült az emelet és a tető faszerkezete is, hiszen október 18-án már Selig András és József cserépfedő mesterekkel kötött szerződést Pilaszánovits Mária. A „száraz dupla cserép fedés”-sel 1848. május 1-ig végeztek.

1848 tavaszán a ház díszítéséhez kezdtek hozzá. A festő Muzika János volt, a gipsz munkákat pedig Mauser Carolina készítette. A lakatos munkák Kratzl Mihály, az üveges munkák Jilk József keze munkáját dicsérték. A mesterek kifizetése akadozott, a család birtokközpontját nemcsak 1848/49 telén fosztogatták, hanem tavasszal is többször raboltak onnan főként gabonát és állatokat. A Pilaszánovitsok valószínűsíthetőleg az 1849-es év egy részét nem is töltötték Baján. Például Pilaszánovits Lajos unokatestvérenek, Pilaszánovits Józsefnek, akit 1848 nyarán megválasztották Baja város főbírójává, 1849 februárjában a városi tisztviselőkkel és polgárokkal együtt menekülnie kellett a városból. Zombor bevétele után a császári seregek Baját is megszállták 1849. április elején felszabadult a város, de június közepétől ismét frontváros lett Baja, július 30-án a császári csapatok ismét megszállták. Október 6-án a Fő téren álló, de üres Pilaszánovics házban a 35 főnyi katonai őrségnek foglaltak le szobát.

A ház teljes elkészültét Kardos Mária már nem élhette meg. 1848. június 28-án, hosszas betegség után Baján halt meg, a Rókus-kápolna kriptájába temették a Barátok templomának egykori jótévedőjét (többek között a márvány lépcsők építéséhez járult hozzá nagy adománnyal).

1850-ben készítette a földszinti boltajtókat Gebhardt Ferenc és festette le kívülről feketére és háromszor „copal” lakkal, míg belülről kétszer tölgyfa színűre. A csatornákért Ville János bádogost 1850. július 2-án fizették ki. A ház eredeti kovácsoltvasrácsos erkélyét Ganz Ábrahámtól vásárolták, és valószínűleg a vaskályhákat is. A ház előtti járdáért 1850. szeptember 13-án fizetett Pilaszánovits Lajos 20 ezüst forintot Dimitrovits Anasztáz kövező mesternek.

1850-ben vásárolta meg az utolsó telket a házhoz Pilaszánovits Lajos Tokajlits Jánostól 6000 forintért. A közgyűlési jegyzőkönyv szerint 1850 január 9-én: „Tokalits János úr személyesen megjelenvén vallot-

ta, hogy ő a fő utcában (ma Eötvös utca) lévő s' t. cz. Pilászanovits Lajos úr háza, s' háztelkeitől környezett kisebb, és nagyobb két házát, ide tartozó háztelkekkel együtt, imént nevezett Pilászanovits Lajos úrnak pengő 6000 ftért és 360 darab ezüst érczhuszasokért örökösösen, és megmásholatatlanul eladta légyen." Két nappal később az adás-vétel ellenőrzésével megbízott tanácsnokok már azt jelentették, hogy Forstinger Antal és Diczli József szomszédok jelenlétében Pilászanovits Lajost ünnepelesen „bévezették” új tulajdonába. Négy évvel később a főtéri szomszéd Nagy János házát vásárolta meg 2000 pengő forintért.

Az 1850-es években a tulajdonos a berendezéssel volt elfoglalva. A közéletől visszavonulva Pilászanovits Lajos gazdálkodott, gyarapította birtokait. 1853-ban feleségül vette a kivételes szépségű czabaji Horváth Irént(1834-1864), néhai czabaji Horváth Péter bácsi alispán leányát. Két gyermekük érte meg a felnőtt kort, Dezső (1855-1874) és Mária (1857-1919). Húga, Julianna férjhez ment hódosi Karácsony Lipóhoz(1807-59), Bács-Bodrog vármegye egykori levéltárnokához, Baja város későbbi polgármesteréhez (1856-59).

Az 1860-as évek elején az adóterhek csökkenésével és a gazdasági fellendülés következtében Pilászanovits Lajos gondolhatott a ház folytatására. 1863. január 28-án kötött szerződést Varga Jánossal és fiával egy új ház felépítésére és „az új ház falainak a már fenálló házzal egyenlő vonalban leendő felállítását, s öszvekapcsolását”. Varga János kőműves mester volt, ezért a ház tetőzetének elkészítéséhez egy ácsmesterrel is szerződnie kellett Pilászanovits Lajosnak. 1863. január 15-én kötött szerződést Spitznagel Lőrinc ácsmesterrel az épületfák elkészítésére 2400 osztrák értékű forintért. Az épületfák beszállítására május 3-án került sor, október 11-én pedig az ácsmunkákat fejezték be. A két – 16 év különbséggel kezdődött – építkezésen csak egyetlen azonos mestert találtam. 1847-ben ugyanis Selig András-sal és Jánossal kötött szerződést özvegy Pilászanovits Pálné, Pilászanovits Lajos pedig 1863. szeptember 26-án Szélig András cserepező mesterrel. Selig András ekkor 87 forint 70 krajcárért vállalta a cserepezést és a bádigos által elkészített csatorna felrakását. A ház 1863-as építését megerősítik a városi iratok is, mivel az építendő ház alatti csatornát, ami a fő kanálishoz csatlakozott, hivatalból is ellenőrizték.

Az 1863-as építkezés pontos méretét csak az eredeti tervekkel összevetve lehet megállapítani. Ma már nem látható, de 1863-ban egy második kapubejárat is épült az Eötvös utcában. A kapu felett ma az emeleten a középső ablakot két fehér csik veszi körül. Ettől az ablaktól jobbra és balra is 7-7 ablak található. Az 1863-as számla 9 új ablak készítésére vonatkozik, de a két ház összekapcsolásakor és főként az új kapuzat elkészítésekor az emelet szélső ablakainak új elkészítése is szükségessé vált. Az utcai homlokzat az 1863-as építkezések kapcsán megduplázódott. A Pilászanovits család által használt lakás mérete nagymértékben mégsem változott, mert az új emeleti részt – a boltokhoz hasonlóan – bérbe adták. Ez a másik lakás három utcára néző szobából, konyhából, éléskamrából, pincéből és padlásból állt. A család által használt lakás helyiségei közül az eredeti alaprajzon négy rendeltetését tüntették fel: a két lépcsőházat, a konyhát, a teakonyhát és a mellék helyiségeket. A konyha és a teakonyha a ház két ellentétes szárnyában volt, tehát a teakonyha melletti helyiség volt az ebédlő. A tervek alapján még két hálószoba azonosítható be, mert mindkettőhöz félköríves alkóv (hálófülke, fülkeszoba, vakszoba, mert nincs rajta ablak, a biedermeier kedvelt hálószoba megoldása.) kapcsolódik, és az egyikbe két ágyhoz hasonló téglalapot is berajzoltak ceruzával. A család reprezentatív tereit képezték a lépcsőház, a két előszoba, a ház sarkában elhelyezett szalon, a „vörös szoba” és a „Szála”. Az édesapa, a családfő személyes használatú helyiségei voltak: a „papa szoba” a vörös szoba és a szála közt; a szálából nyíló hálószoba, és az ebből nyíló dolgozószoba; a hálószobából nyílt az udvar felé az „irat szoba”. A gyerekek szobája az ebédlő mellett volt elhelyezve. Az erkélyes teremben, a „szalában” lehetett elhelyezve Pilászanovits Lajos és felesége páros portréja, amely most a szabadkai múzeum *Az idők arcai* című időszak kiállításán látható.

1863 után a telek egy főtéri része beépítetlen maradt. A régi városháza lebontása után a városi tanács a főteret rendezte, ekkor kötelezték Pilászanovits Lajost a beépítésre. 1866 elején szerződést kötött Varga Jánossal egy új ház építésére. Ez a ház földszintes, a főtéri főhomlokzaton boltokkal és pincével is rendelkező ház volt.

Pilászanovits Lajos az 1870-es évek közepén csődbe jutott, ezért el kellett adnia ingatlanait. A csődeljárás során a bajai főtéri házat és a házhelyeket 86.676 forintra becsülték. 1877-ben a *Baja* című újságban

Az épület bajárati része ma

jelent meg a hír: „a Pilászanovitz-féle házat Fischer Samu földbirtokos 52.002 forintért vette meg.” Ekkor tűnt el a főtéri homlokzat timpanonjából a Pilászanovits címér, és került helyébe az F.S. monogram.

1850-ben a Grassalkovich-kastély utáni legnagyobb lakóház volt a városban.

A földszint legjellegzetesebb motívumai a félköríves nyílászárók, boltajtók a 20. századi átalakítások miatt ma már nem láthatók, csak a ház udvarában, illetve az egykori Iparcikkben. A környező épületek közül legjobban a Schnetzer-házon (Eötvös és a Graaug sarka) látható ma is. A Pilák-ház párja, a szerb alapítványi ház, a kis szerb templom előtt, az 1850-es években épült. Az 1850-es térképen még nem látható, az 1860-as *Bajai Közlönyben* már említik. A két ház között a ma is megfigyelhető hasonlóság a kapuik.

A Pilászanovics-kastély Baja városképére gyakorolt hatását mutatja az új városháza terve, ami a Türr István Múzeum állandó várostörténeti kiállításán látható. A Benger János által készített terven valójában a Pilák-ház hosszabb változata szerepel egy közepén álló toronnyal kiegészítve. Ez a terv szintén 1847 körül készülhetett, de sohasem valósították meg, valószínűleg az 1848-as események következtében. A *Hazánk* 1847-ben így tudósított Bajáról: „a' városház jövő tavaszkor újra fog építtetni, emeletre (mert eddig nem volt az!) és magas őrtoronnyal”.

Fábián Borbála

Szent-Györgyi Albert amerikai napjai

2007 októberében jelent meg a bajai Türr István Múzeum és a Múzeumbarátok Köre kiadásában, Merk Zsuzsa és Rapsányi László szerkesztésében, gondozásában és jegyzeteivel *A város keresi múltját* címmel Borbíró (Vojnics) Ferencnek, Baja 1915 és 1937 közötti polgármesterének levelezéséből, emlékezéseiből és egyéb dokumentumaiból egybeszerkesztett gyűjtemény. Belőle egy remek egyéniséget ismerhet meg az utókor, nemcsak Baja mai lakója, hanem az ország minden hazáját szerető állampolgára. Könyvét kötelezővé tenném az Államigazgatási Főiskolán.

1

Vojnics Ferencként szabadkai bunyevác nemesi családba született 1879. február 27-én. Anyai nagyapja Bács-Bodrog vármegye főszolgabírája, édesapja Szabadka főjegyzője volt. Számára ez a családi örökség tudatos hivatássá nemesedett: a közigazgatásnak, vagy ahogy ő szűkebbre és így érzelmileg is hozzá közelebbre vonva szívésében nevezte, a városigazgatásnak rajongója, egyszersmind kivételes tudású szakértője, a híres-neves Magyary Zoltánnak, a magyar közigazgatás-tudomány megalapozójának méltó munkatársa lett. Könyvét kötelező olvasmánnyá tenném az Államigazgatási Főiskolán. (Ha van még ilyen.)

Édesapját még érettségije előtt elveszítette. De érettségije után rögtön Szabadka szolgálatába állott: 1897-ben főispáni írnok, s közben mezei jogászként folytatta tanulmányait a pesti egyetemen. 1902-ben aljegyző, majd miután 1904-ben a jog- és államtudomány doktorává avatták, kulturális tanácsnokká nevezték ki, 1908-ban pedig főjegyzővé választották. Ugyanabban a szobában, ugyanannál az íróasztalnál dolgozott, ahol az édesapja.

Innen hívta meg 1915-ben Baja városa polgármesterének. Többször és joggal dicsekszik írásaiban, hogy ő az ország egyetlen polgármestere, akit nem választottak, hanem meghívtak posztjára. Olyan átgondolt, tervszerű várospolitikát, mint amelyet ő, máig kevesen valósítottak meg. Az 1918. végi szerb megszálláskor, bár származása miatt a megszállók hívták, kecsgették, nem tette le az esküt. „Azok közé tartozom – úgymond –, akik csak egy hazát és csak egy esküt ismernek.” Baja föl-szabadulásának tizedik évfordulóján, 1931-ben vette föl a Borbíró vezetéknevet.

1937-ben vonult nyugállományba. 1938-ban, bár nem volt a kormánypárt tag-

ja, kinevezték a visszatért Kassa főispánjának. Tíz hónap után, mivel ellentéte támadt a polgármesterrel és érdekszövetségével, leköszönt. „Elveimhez ragaszkodom, a főispáni székhez nem” – vallotta. Ekkor már a főváros lakója volt.

1951 júniusában családjával kitelepíteték a Bihar megyei Nagyrábéra. Vállalt hazája így hálálta meg hozzá való hűségét és termékeny életének eredményes munkáját. Októberben annyit enyhült sorsuk, hogy sivár kényszerlakóhelyüket Keszthelyre cserélhették.

1906-ban vette feleségül a földbirtokos családból származó Beretzky Piroskát. Három gyermekük született. 1907-ben Adrienne, 1927-től Hirmann (utóbb Bodroghy) Ferencné. 1908-ban Pongrác fiuk, aki fiatalon, 1937-ben, súlyos betegségben Szegeden hunyt el, s itt is nyugszik. Harmadik gyermekük, Márta lányuk 1910-ben született, és 1931-ben férjhez ment a szintén bajai születésű szegedi orvosprofesszorhoz, Miskolczi Dezsőhöz. (Ideg- és elmegyógyászként a harmincas évek elején kezelte Juhász Gyulát is, majd a költő halála után agyát híres gyűjteményében őrizte meg. Ezt az „agymúzeumot” magával vitte Kolozsvárra, majd Marosvásárhelyre. 1964-ben nekem is megmutatta. Kitűnő tanulmányt írt Juhász Gyula betegségéről.) Borbíró Ferenc egy ízben, 1934 novemberében két hét szabadságát Szegeden töltötte lányánál, vejénél. Márta azonban tíz év házasság után, 1941-ben elvált Miskolczi Dezsőtől, és hozzáment az 1937-ben Nobel-díjjal kitüntetett Szent-Györgyi Albert-hoz. A tudós első felesége, Demény Kornélia, nem tért haza Amerikából; elváltak.

Borbíró Márta együtt hagyta el férjével az országot 1947-ben.

Borbíró Ferencné Beretzky Piroška 1953-ban rákban hunyt el. (Borbíró Ferenc édesanyját és utóbb mindkét lányát szintén rák ölte meg. A hajlam, úgy látszik, női ágon öröklődött.) „Családi sírboltunk – panaszkolta Borbíró Ferenc 1958-ban egyik haza küldött levelében – Szabadkán, Pongrác Szegeden, Frici Baján, Piroška Budán, Adrienne Vancouverben, én föltehetőleg itt a Woods Hole-i csendes temetőben.” Amikor 1956 novemberében Borbíró Ferenc elhagyta az országot, Adrienne lányával és korábbi vejének öccsével, Miskolczi Lászlóval és ennek családjával lépte át az osztrák határt.

Szent-Györgyi Albert támogatásával már december 20-án a Massachusetts ál-

lamban levő Woods Hole-ba érkeztek. Adrienne innen a korábban kijutott fiához, Bodroghy Tamáshoz költözött Vancouverbe, így Borbíró Ferenc másik lányával és vejével élt 1962-ig.

2

Levelezésében először 1956. április 4-én bukkant föl Szent-Györgyi Albert neve. Legkitartóbb levelezőtársának, szakmai barátjának, Magyary Zoltán munkatársának, Göbel Józsefnek írta. Neki köszönhetjük egyébként a könyv anyagának jó részét: ő őrizte meg a leveleket, a Borbírótól rábízott kéziratokat; ő tárolta, s Borbíró megbízásából adogatta el könyveit is. A kitelepítés után ő is, néhány egykori bajai munkatársa, barátja csomagokkal enyhített nehéz életükön.

Borbíró már ekkor készült vejéhez Amerikába. Akkor még úgy tervezte, kivándorló útlevelet kér. Nem sejtette, hogy a forradalom megkönnyíti kijutását. „Albinak – írta említett levelében – jól megy a dolga, amíg produkál – aztán? Hiszen ő nincsen stallumban! Amikor megnősült, nem gondolhatott arra, hogy két gyereket is vesz magához idegenből. Az meg bizonyosan nem szerepelt számításában, hogy segítenie kell majd felesége egész rokonságát, pedig teszi, és pedig gavallérosan.” Szent-Györgyi Borbíró Mártának előző házasságából való Miskolczi Gáborról és Miskolczi Orsolyáról gondoskodott.

1957. május 27-én már Amerikából szármolt be Göbel Józsefnek az ottani helyzetéről. „Persze nagy szerencsénk Albert. Sok bizonyosságát kaptuk már eddig is, hogy a pusztán név is milyen komoly valuta idekűnn. Ezt nem érzékelteti eléggé az a tény, hogy első magyar, aki rendes tagja az Amerikai Tudományos Akadémiának. Talán többet mond számotokra, hogy tele van meghívásokkal, amelyeknek csak kivételesen tehet eleget (a múlt évben Mexikó, Brüsszel), annyira lekötik kutatásai. Húsvétra négy könyve jelenik meg, beszámoló az eredményekről!”

Borbírótól remek helyzetképet kapunk a településről, amely otthon adott Szent-Györgyinek és most őneki is. A tengerparti kisvárosban volt Szent-Györgyi műhelye, az USA Izomkutató Tudományos Intézetének tengerbiológiai laboratóriuma. A városfejlesztő, urbanista szemlélet ragyogóan érvényesül beszámolójában: „Woods Hole amerikai méretű Tihany. Csak itt nem a Balatont vizsgálják, hanem az óceánt. Lélek-

száma télen 800 körül van, nyáron legalább az ötszöröse, mert nyáron-összel nyaraló is. De nyaraló az egész Cap Cod-félsziget is. Ezerszámra láttam szép villákat, amelyekben most senki se lakik, de nyárra majd kinyílnak – talán. (Lehet, hogy a »tulaj« egy másik nyaralójában pihen. Valahol Kaliforniában, vagy az öt tó vidékén. A mellettünk lévő nagy villában pl. 6 év óta senki sem lakott! De azért állandóan gondozott. A múlt héten láttam egy familiát. Körülnéztek. Lehet, hogy az idén Woods Hole-t fogják megtisztelni, ha addig mást nem gondolnak.) Ez a kis félsziget egyébként kerekén 100 km hosszban, szélességben átlag cca 8 km. Mi a félsziget könyökén egy »féregnyúlványon« vagyunk, a laboratóriumoktól gyalog ½ órányira. Ez a féregnyúlvány azonban olyan vékony, hogy jó hajgáló tán két helyen is át tudná dobni. De mindenütt gáz- és vízvezeték, s a villany, telefon kábelben. Adatokat írok le, amelyeket nehéz elhinned: Albert háza régimódi, tulajdonképpen már avult ház. De van benne 8 hálószoba, mind külön fürdőszobával. (Van állam, amely előírja, hogy 3 szobás házhoz már 2 fürdőszoba építendő!) Már több mint egy hete künn voltam, amikor megláttam az első gyalogost!”

A következő sorok megértéséhez tudatosítanunk kell magunkban, hogy éppen fél évszázaddal ezelőtti viszonyokról tájékoztatnak. Azóta ezek a jelenségek – ha sajnos nem mindegyik is – már számunkra is egyre természetesebbek: „A városok főutcai tele autóval, járdáin csak lézengenek az emberek. A templomba is autón járnak! Majd mindenkinek van autója, a házastársaknak rendszerint kettő, hiszen mind a kettő kereső, s a munkahelytől távol vannak. Az utak pompásak, a mi transzverzális utaink itt harmadrendűek. A forgalom szédítő, főleg munkaidő előtt és után. Heti 40 óra a munkaidő. A szombat is szünnap. A legkisebb órabér 1 dollár. Valamire való kezdő havi 270-et keres. A heti 100 dollár általános a jobb munkásnál. Hát azt elhiszed-e, hogy nálunk senki se zárja lakását, még akkor se, ha több napra van távol! Nehéz volt megszoknom, hogy Albiék mindketten benn a laboratóriumban, s a házukba szabadon bejár a fűszeres, a tejes, a gázos, a heti takarító stb., és sose hiányzik semmi. Az emberek itt se jók mind, de még a bűnözők is nagyobb stílűek. Koldus, elesett itt ismeretlen. Mindenki tisztos lakásban él, rendszeren keres, a becsületét akármiért senki se kockáztatja.”

Hírt adott Borbíró arról is, hogy lánya, Márta ekkor ellátta magyar menekültek gondozását, felügyeletét. A *Times* aztani

száma szerint 30 000 menekültből csak 12 jelentett be hamis adatot. „A magyarok akarnak dolgozni, s értenek is a munkához. Megérdemlik a megbecsülést! Ez a dicséret engem mégiscsak elszomorít. A forradalomnak jelentős volt a véráldozata. Kár, nagyon kár. Sokan vannak deportálva.” Amikor ezt írta, én is Tököl foglya voltam. „De hisszük, hogy ezek előbb-utóbb visszaszakerülnek, csak ideiglenes vesztesége Hungáriának. Menekültek – tudommal – sokkal többen vannak, s elvesztésük még nagyobb szerencsétlensége hazánknak! Mert azzal legyünk tisztában: ha ez a fiatal-ság átesik a nyelvi nehézségeken, hozzá szokik az itteni élethez, s tapasztalni fogja, hogy itt mennyivel magasabb az életszínvonal, az hazatérni sohase fog.”

Borbíró levelét e megható sorokkal zárta: „Öreg, hamar fáradó kézzel, sietve, rendetlenül írtam. De te kiérzed ugye, hogy a szívem tele szeretettel, és fáj, és majd megszakad, de töletek s a magyar rögtől nem fog elszakadni sohasem! Hazulról nagyon keveset hozhattam magammal. De egy kevés magyar földet a zsebembe dugtam. Eddig Piroskám sírján volt, nemsokára majd az enyémet fogja takarni.”

Még ennek az évnek a végén, Amerikába érkezésük után bő egy évvel, december 28-án írta a fiánál élő Adrienne-nek: „Rendes szokásom, hogy befejezván a vacsorát, jó éjszakát kívánok. Még elrendezem a konyhában a vacsoraedényeket, aztán feljövök a szobámba, reggelig nem látjuk már egymást. Véletlen kivétel volt, hogy tegnap – még lefekvés előtt – lementem a nappaliba. Elbámultam: Albert Mártával sakkozott! Tudommal Márta sakk tudása igazán csak kezdetleges, Albert játzókedvét nem képes kielégíteni.” Megírta, hogy karácsonyra három sakk-könyvet kapott, de Szent-Györgyi kölcsön kérte tőle őket. Úgy vélte, Márta segítségét is igénybe vette a számukra bonyolult angol-amerikai terminológia megértéséhez. „Így láttam én kettejüket a sakk-táblára hajolva.” „Számomra szívvidító jelenet. Mutatja, hogy Albertnek mennyire fontos Márta, s hogy társasága mennyire kielégíti. Nem tudok arról, hogy – otthoni értelemben vett – barátja egy is lenne. De azt látom, hogy mily kellemes neki Márta közelsége. Ha Márta vasal, gyakran ül le mellé, ha a konyhában foglalataskodik, ott lábatlankodik körötte. Az egyetlen, akivel szemben közlékeny, akivel minden problémáját megbeszéli. És Márta mindig készséges. Legjobban tán apróságokból látszik meg, hogy figyelme mennyire felé irányul. Hát hiszen a Bibliában is Márta az, kinek figyelme kiterjed mindenre!”

KEDVES OLVASÓINK!

Adójuk 1%-ának felajánlásával immár hosszú évek óta hozzájárulnak lapunk folyamatos és zavartalan működésének biztosításához. Kérjük, hogy ebben az évben is a Bajai Honpolgár Alapítványt jelöljék meg kedvezményezettként adóbevallásuk elkészítéskor.

Adószámunk: 19047403-1-03

Támogatásukat előre is hálásan köszönjük.

*Bajai Honpolgár Alapítvány
kuratóriuma*

3

1958. január 26-án szintén Adrienne-nek számolt be megfigyeléséről, egy sirály viselkedéséről. Elküldte „jelentését” a madártani intézetnek is. Ez a sirály minden nap óra pontossággal jelentkezett. „Alberték 9 táján indulnak a laborba, ½ 10 van, mire rendbe hozom a reggeli edényeket, s vihetem porciójukat a madaraknak.” A kis szárnyasok a szalonnával nem tudtak megbirkózni, de a sirály zsinegestül lenyelte! Borbíró aggódott, hogy belepusztul, de a sirálya másnap pontos időben várta a maga adagját!

Ugyanebben a levélben számolt be arról, hogy Szent-Györgyi három előadásra is készül: február 6-án indul Londonba.

Adrienne nemsokára, február 25-én elhunyt. Családjából most már csak Márta maradt. Augusztus 16-án a közelebről nem ismeretes pesti tisztelőjének, Wieland Albinnének küldte beszámolóját. „Az élet – főként nyáron – nálunk is mozgalmas. Persze minden Albert körül forog. Csodálatos a munkabírása, s erős a tempó, melyet környezetére is rádiktál. Szerencsére bírja, alighanem azért is, mert okosan él, mindennap beugrik a tengerbe, néha többször is, s ha teheti, horgászik. Komoly nekikészüléssel és igen eredményesen. Az egész házat ellátja, még télire is. Erős a gyanúm, azért szeret horgászni, mert kedvére füstölöghet problémáival is. Nyáron élénk a vendéglátás is, nagyon messziről se restellnek elismert tudósok egy-két napra hozzá »beugorni«. Állandó a megbeszélés, a disputa, élvezik a hosszú szócsatákat, s eredményül mindegyiknek az esze közben köszörülődik. Télen meg ő járkal. Volt a tavasszal Angliában, Svédországban, s a Sorbonne nagy évfordulóján. Ő volt a díszelőadó! Nem kétséges: ma divatban van. Reméljük, eredményei révén abban is marad sokáig.”

Lányáról is írt: „Mártára is rá-ráesik a reflektorfény. De így közelről bizony az is

meglátszik: De nehéz ilyen ember feleségének lenni! Szép, harmonikus élet, de mindig felajzott. Márta állandóan komoly munkát végez a laboratóriumban is. Hozzá ez a zűrös háztartás, a sok reprezentálás, és tetejében társadalmi munka, amelyben »illik« részt venni, nem csak a parádés részében! Ebben a nagy megyében komoly munka volt a menekültek elrendezése is, példás eredménnyel!” Megismételte korábbi nézetét: „Ez az egyetlen, ami nagy fájdalmam... nekem. Akik elesetek, azok nem veszteségünk, hanem mérhetetlen gazdagodásunk! A deportáltak, ha megfogyva is, egyszer csak hazatérnek. De ezek itt: végleges veszteség a magyarság számára! Szívvidító, de egyben szívfacsaró is, mily sok közöttük a kivételes érték, a nemzetközi viszonylatban is elismert tekintély!”

Levelének végén visszatért a család ügyére. „Alberték telke legalább két hold. Csak a ház körüli rész pázsit és gondozott kert, a jóval nagyobb rész jungle, sűrű, bokros vadon. Egy részét valahogy rendeztem, egy kis fenyőt, virágot ültettem. Ide csak én járok látogatáshoz, viszonzni a látogatást. Nem is igaz. Ők állandóan itt vannak. Szobámnak keletre néző ablaka alatt az íróasztalom. Feljebb szentkép, feszület, alatta fényképek. Nem érzem más társaság hiányát.”

1959. július 27-én Miskolczi Ferenc bajai szobrászművésznek írt levelet. A címzett Borbíró első vejének, Miskolczi Dezsőnek volt a másik öccse. Jeles szerepe volt a bajai képtár létesítésében. Borbíró a Miskolczi családdal lányának válása után is tartotta a kapcsolatot. Nem véletlenül így szólította meg a bajai művészeti életben hajdani küzdőtársát: „Kedves Druzsám!” Neki is beszámolt kertészkedéséről. Szerényen hozzátette: „Több igyekezettel, mint sikerrel.” De szívesen csinálja. „Egyébként illik is – folytatta –, mert Márta is, Albert is szörnyen benne vannak »szakmájukban«. Két hónapra ide csődítették az izomkutatásban élenjárókat, s ezek a hét öt délutánján csatáznak. Csak épp hogy ezeknek a csatáknak még sebessültjei sincsenek. De reménylik, sikerei lesznek a tudományban.”

Azután részletezte tapasztalatait. „Stockholmból eljött egy Nobel-díjas kolléga. A párizsi Sorbonne két elméleti fizikussal van képviselve. Londonból is szerepel egy nagyágyú. De van nyugatnémet és holland is. Amerikát fel sem tudom sorolni. Elég, ha megírom: közülök öt magyar. Mivel mindnyájan családotstul jöttek »nyaralni«, ezek jó elhelyezése, gondozása Márta feladata. Nagyon sok körültekintéssel, tapintattal járó, fontos szerep. Meg is érdemlik, ha már ide-

jöttek, ne csak eredményekkel távozzanak, hanem feledhetetlen emlékekkel is.” Minden tudós teljes komfortú villában él, „el-szörtán a végeláthatatlan erdőben, mindig a tenger közelében”. Megint figyelembe kell venni, hogy mi volt nálunk ugyanakkor, ötven éve. Ott: „Nemcsak gáz, hideg-meleg víz, hanem pl. telefon, televízió is. Jellemző: az idén elkészült 20 egészen új villa, teljes bebútorozással és felszereléssel... az előadók számára. Annak semmit se kell magával hoznia. Otthon beszáll az autójába, s családjával együtt itt kiszáll belőle, a nagy forgalmas városból az üdülésre mindennel megáldott paradicsomba. Az európaiaknál csak annyiban komplikálódik a dolog, hogy egy kis darabon repülniük kell, és itt vesznek maguknak autót, s azt a végén eladják nagyon jelentéktelen árvesztéssel. De autó az kell, hogy mozoghassanak. Pompásak az utak, 80-100 km itt nem távolság.” Dicséri ezt a paradicsomot, de a végén csak föltör belőle a bajai nosztalgia: „A dunai főveny-nek nincs párja széles e világon!”

Unokájának, Bodrogyi Bálintnak 1961-ben, pedagógiai célzattal, számos önéletrajzi értékű emléket írt meg. Beleszötte akkori élményeit. „Amit Albert és Márta velem cselekszenek, az több mint dicséretes. Nem is annyira az, hogy gavallérosan mindennel elhalmoznak – elvégre ez csak pénzkérdés, és ők éppen nem zsugoriak.” Idézte unokájának a magyar közmondást: „Akármilyen kedves vendég, három napig untig elég!” „Ki se tudom számítani, a három napot hányszor léptem már át, és hányszor fogom még átlépni?” Serkentette a fiatalembert, aki egyébként itt volt Baján nagyapja könyvének bemutatóján, hogy ne fukarkodjék idejével, és időnként írjon levelet nagynénjének, és az ő férjének is: „Márta is, Albert is megérdemelnek tőled is méltányoló figyelmet.” „Márta gyűjti az Albertre vonatkozó adatokat, újságcikkeket, fotográfiákat stb. Kérlek, segíts neki! Ha lehet, vágd ki azokat, vagy ha másképp nem lehet: másold ki a szövegeket, pontosan közölve, hogy honnan írtad ki!” A fénymásolás akkor még Amerikában sem volt elterjedve.

4

Borbíró Ferenc 1962-ben, kevéssel a halála előtt költözött a Pennsylvania államban levő ligonieri Bethlen Otthonba, s ott halt meg december 31-én. Nem vált be tehát jóslata: nem a Woods Hole-i temetőben nyugszik, hanem a ligonieriban. „A ligonieri temető sírköve alatt egy darabka Bajai van eltemetve” – írja költői szavakkal Rapcsányi László.

Nem tudom, miért került katolikus léte-re e református intézménybe. Itt egyébként 1975. szeptember 16-án Nagy Lajos korábbi püspöknek és Csia Sándor lelkész-igazgatónak feleségemmel én is vendége lehettem. A szeged-alsóvárosi születésű Vasváry Ödön református lelkésznek, az amerikai magyarság története legnagyobb kutatójának ajánlásával nézhettem meg az amerikai reformátusság kiadványait gazdagon őrző ottani gyűjteményt. (Nem tudom, megvan-e még.) Az intézmény Vasváry Ödön apósának, Kalassay Sándor esperesnek alapítása volt.

Ha akkor tudok Borbíró Ferencről, meglátogattam volna a sírját.

5

Bő fél évvel Borbíró Ferenc halála után, 1963. július 13-án elhunyt a lánya is, Borbíró Márta. Szent-Györgyi Albert özvegyen maradt. Göbel József 1964. január 9-én írt levelében följánlotta neki, hogy a Borbíró Ferencről még itthon kapott családi emlékeket rendelkezésére bocsátja. Szent-Györgyi már 22-én válaszolt: „Ott-honról már oly régen jöttem el, hogy nem is emlékszem, miket hagytam hátra. Csak egy dolog elvesztését sajnálom: a Nobel-diplomáét, de az nem hiszem, hogy a megőrzött holmi közt legyen. A többire legalábbis sürgősen nincsen szükségem. Így, ha nincs útban, kérem, tessék megőrizni. Talán egyszer el tudok Budapestre látogatni, és akkor kiselejtezhethetjük a dolgokat. Addig kérem, tessék hálás köszönetem fogadni a kedves gondért.”

Péter László

Baja Hírnevéért Díj • 2011 •

Civil szervezetek, magánszemélyek javaslatait mérlegelve az Erdei László Alapítvány évente egy alkalommal Baja Hírnevéért Díjat adományoz egy, a város hírnevéért önzetlenül és eredményesen munkálkodó polgárnak. Idén a kuratórium Udvardi Erzsébet Kossuth-díjas festőművészt, városunk szülöttét, díszpolgárát találta legérdemesebbnek e kitüntetésre.

A rangos elismerés ünnepélyes átadása március 30-án történt meg a városháza dísztermében.

Gratulálunk.

Non omnis moriar
In memoriam Schmidt Antal

IV. Aki ablakot nyitott a világra

„Nem hal mindenem itt, jobb felem elkerül Charont és Acheront...” (Horatius)

Az előző közleményben írtam tudományos életművéről. Ekkor azonban intellektuális érdeklődését kitöltő gazdag világának csupán egy szeletét ismerhettük meg. A jó nevű algológus fogékony szelleme ugyanis élénk érdeklődést mutat a zene és a képzőművészetek iránt is. A már kisdíák-korban ébredező hajlam a Szegeden töltött egyetemi években teljesedik ki.

A déalföldi metropolisz már bő évszázada alkotóműhelye és kisugárzó centruma a tudománynak és művészetnek. A civis város fogadja be a bukott pesti hírlapírót, Mikszáth Kálmánt, majd indítja el magasba ívelő pályáján. Innen startol Don Vigole, vagyis az írói álnevét elhagyó Gárdonyi Géza. De sorolhatnám – szerfelett hiányosan – a magyar géniusz számos további büszkeségét: Bay Zoltán, Domján Edit, Lovász László, Móra Ferenc, Páger Antal, Sik Sándor, Szentgyörgyi Albert, Szőkefalvi-Nagy Béla. Arra vonatkozóan, hogy milyen szellemi aura övezi az Alföld déli Athénját az 1960-as években, hallgassuk meg Toncsi évfolyamtársának, dr. Marton Jánosnak a leírását: „Szeged akkor egy értelmiségi fiatalnak maga a paradicsom volt. Kisváros is, nagyváros is, mindkettő előnyeivel... A szocializmus akkor engedte be fokozatosan és megszürrve – ahogy ma is kellene – a nyugati kultúrát. Megnézhettük *Az ügynök halálát* a színházban Kiss Ferencsel, összehasonlíthattuk az amerikai *Háború és béke* című filmet a szovjettel, Dürrenmattot Brechtel. Telt házzal működött az egyetemi színpad... a Collegium artium (Nagy Pista tanár úr zeneelemzéseivel). Mi, hallgatók adtunk fazonat a városnak, pedig igencsak kevesen voltunk mához képest. Szóval volt miért Szegeden maradni.”

Toncsi 1967-ben elhagyja e szellemi bölcső dédelgető melegségét. Nyilvánvalóan arról szó sem lehet, hogy belesüllyedne valami kisvárosi provincializmusba. Természetesen tudjuk, hogy korábban is voltak Baján olyan alkotó habitusú személyiségek, akik kontaktust tartottak tudományuk vagy művészetük mértékadó, mintául szolgáló köreivel. Toncsi pályakezdésétől kezdve törekszik arra, hogy szakmája területén és más érdeklődési irányai felé megfelelő kapcsolatokat építsen ki. „Ablakot nyitni a világra” – fogalmazza meg programját szemléletesen.

Lemezgyűjteményét – mint már említettük – a nagyszülők 1959-es adománya alapozza meg. Az eltelt évtized során az állomány szépen gyarapodott. Toncsi karakterisztikus személyiségjegye, hogy esztétikai élményeit szeretné minél szélesebb körrel megosztani. Ezért a lemeztár és egy jó minőségű visszajátszó birtokában előbb szűk körű dzsesszklubot szervez, majd nagyobb nyilvánosságnak szánt bemutatókat tart. Toncsi azonban az „ablaknyitás”-on az élőzene művelőinek bajai fellépését érti. Valamelyes személyes kapcsolattal már rendelkezik, hiszen a Molnár dixiland együttes névadója egyetemi biológus csoporttársa. Ismeretségi körét igyekszik kiszélesíteni. Fogékony érdeklődéssel látogatja a fővárosban megszólaló és a szóra-kozgató zenében utakat nyitó együttesek hangversenyeit. Találékonyasága páratlan, kapcsolatteremtő készsége kiváló. Különböző ötletekkel és módszerekkel ismerkedik meg Cseh Tamással, Binder Károllyal, a Tolcsvay testvérekkel, Sebestyén Mártával, Koncz Zsuzsával, valamint a dzsesszmuzsika számos további művelőjével. A kezdeti alkalmi találkozások őszinte és tartós barátsággá mélyülnek.

A Baját centrumként választó, egyszemélyes kultúrpolitika eredményessége lemérhető a három évtized során egyre gazdagodó zenei kínálaton. Laboratóriumi munkatársai érdekesen jellemzik a módszert, mellyel a főnök igyekszik bevonni őket a dzsessz ritmusvilágának élvezetébe. A hangversenyek előtt néhány mondatban felhívja a figyelmet a műsorra és a művészekre. Váradi Zsolt és felesége, Fehér Gizella elmondják, hogy a jelentős személyiségekkel, az élőzenével való megismerkedés számukra egyes zeneművek megkedvelését gyümölcsozta. Toncsi ezután még egyénileg is folytatta a zenei műveltség megszilárdítását. Amennyiben volt lemezfelvétel a figyelmet felkeltő, együtt meghallgatott alkotásról, magnetofonszalag másolatot készített hozzá forduló munkatársainak.

Természetes, hogy a zenekultúra terjesztése időnként fiaskövél is járt. Térjünk vissza a hetvenes évekhez. Ekkor még a laboratórium a Pandúr-szigeten, a szertártelepen működik. Tóni szobájában mikrosz-

kopizál, és szokása szerint magnetofonjáról zenét hallgat. A szomszéd helyiségben Csilics Mária lángfotométerrel anyagminőség-meghatározást végez. A magnó egyszer csak oly szilaj ritmusú dzsesszre vált, hogy még a fotométer lángja is megvadul. „Juj! Toncsi, kapcsold le, mert megőrülök ettől! – Marika, ezt érteni és élvezni kell! – Ne haragudj, Toncsi, de kapcsold el!” – ismétli meg most már határozott kérését a zeneileg még „kiműveletlen” munkatárs. Néhány nap múlva ismét párhuzamosan munkálkodnak, miközben a zenegép harmonikusabb hangokat intolál. „Jé, ez a szegedi Molnár dixiland! De szeretem ezt a Vadmacska bluest!” – reagálja le az élményt Marika. Toncsi a másik szobában felrikkant: „Van remény!” Majd a következő napokon a munkálkodást aláfestő zenébe ismét becsempész néhány merészebb ritmusú számot.

Arról, hogy Toncsi a muzsikával lelkileg milyen mértékig hangolódott össze, képet kapunk, ha őt zenehallgatás közben figyeljük meg. Hatvanadik születésnapján barátai, Binder Károly és Vukán György hangversenyt adtak tiszteletére. Nos, mikor az ünnepelt a zongorából felszárnyaló futamokat hallgatta, megszűnt létezni a környező világ. Szeme lehunyva, feje, teste, minden izma és idegszála a dzsessz ritmusára rezonált. Pantomimje az átélés, a belső azonosulás legmagasabb fokát fejezte ki. Beleérző képessége azonban nem volt egyoldalú. Ízlésétől eltérő harmóniavilággal is tudott azonosulni. 1980 táján történt, hogy megkérte Csilics Marikát, szerezzen jegyet a Préló tánczenéjét szolgáltató Vujicsics együttes előadására. A függöny felgördül, a hangszerek megszólalnak és a teret betölti a délszláv muzsika zsongása. Negyed óra sem telik el, és Marika észreveszi Toncsi ritmikus mozgásán, hogy a dzsesszel telített vérű zenebarát ezúttal szláv dallamvilágra hangolódott rá.

Sokoldalú kulturális érdeklődése kiterjed a filmművészet területére is. Mivel személyiségének alapvonása az élmények megosztására való törekvés, ezúttal is jelentkezik mozgósító hajlama. Bár kétségtelen, hogy e területen végzett közművelődési tevékenységét már korábban megkezdte, az első adat az 1988-as évhez köthető.

A *Törvénysértés nélkül* című filmet a vízügyi igazgatóság Tóth Kálmán téri klubhelyiségében vetítik. A Gulyás testvérek vádirat értékű alkotása azt a pokoljárását mutatja be, melyre a Rákosi-rezsim a kitelepített „osztályidegen elemeket” kárhóztatja. Barátunk igényességét, ízlésének színvonalát minősítik a kiválasztott alkotások. A *Gyökerek* című film 2006-os vetítésére Gaál István alkotót is meginvitálja. A rendező – akinek nevét a nagyközönség a *Sodrásban* című filmből ismerheti – ezúttal Bartók Béláról készített életrajzi trilógiát mutatott be. A *Pacsirta* 2007-es felújításakor a közönség Töröcsik Marival és Nagy Annával személyesen is találkozhatott. Maár Gyula *Töredék* című filmjét 2008-ban a Duna Szálló kistermében vetítik. Mind a produkciónak szerzői, mind a művek a magyar mozgóképgyártás színjavát képviselték. Felhasználta a vetítógép nyújtotta élményadás lehetőségét a „couleur locale” szellemének megidézésére is. A Duna Tv filmet fogott a gemenci tájegységben, bemutatva Felső Barnabás természetvédelmi őrt. Az ízes beszédű, eredeti gondolkodású, főzéstudományát is bemutató érsekcsanádi polgártársunk eleven emléket hagyott a hangulatos produkció megszemplőiben.

A filmkultúra terjesztése természetesen járt buktatókkal is. Idézzük ismét Csilics Máriát. A kitűnő humorú kollégánál közel három évtizeden át munkatársa barátunknak, így érthető, hogy memóriája a leggazdagabb emléktára a laboratóriumi életszakasz történéseinek. Toncsi időnként kedves gesztussal tucatnyi jegyet vásárolt, és munkatársait csoportos mozilátogatásra invitálta. Egy alkalommal azonban nem tájékozódhatott előzetesen, mert a kiválasztott művészfilm nem találkozott a mozilátogatók tetszésével. Az már eleve gyanúsnak tűnhetett volna, hogy az Uránia előcsarnokát csupán az unatkozó pénztárosnő és a jegykezelő népesítette be. A kis csoport olyan magányosan árválkodott a kongóan üres nézőtéren, mint óceán tükrén egy hajótörött tutaj. A szín elsötétül, a vetítógép zümmögni kezd, és bebizonyosodik, hogy a bajai nézők távolmaradása nem volt megalapozatlan előítélet. Azt, hogy ez a kollégákban is tudatosul, jelzik az időnként elsurranó árnyalakok. Csupán Marika mutatkozik állhatatosnak és tart ki a főnök oldalán. Kis idő múlva mellékjük telepedik a jegyszédőnő. Egy darabig hallgat, majd közvélemény-kutatást végez a kétszemélyes publikum körében. „Tetszik a film? – Nekem tetszik!” – válaszolja Toncsi. Némi csönd után megszólal a szomszéd: „Egye-

dül tetszenek lenni. – Jé, tényleg!” Némi hallgatás után érkezik a szelíd késztetés: „De ha elmennének, mi is hazamehetnénk”. Valószínűleg most már Toncsi is értékeli hogy a rendező túl meredekre állította a katarzis magasságába vezető lajtorját. Másrészt demokratikus felfogása tiszteli a háromfős személyzet többségi akarát: „Hát, Marika, akkor menjünk mi is!”

Toncsi szellemi horizontjának széles szektorát tölti ki a képzőművészetek iránti érdeklődés. Tóth Gyuri szerint az igény felébresztésében döntő szerepet játszott a gimnázium művészettörténeti stúdiója. A tárgyat oktató Sáfrán László kolléga jó érzékkel irányította intellektuálisan nyitott tanítványai figyelmét a modern művészetekre. Gyuri visszaemlékezésében két olyan festő nevét emeli ki, akik az európai piktúra posztimpreszionista szakaszának jelentős mesterei voltak. Elmondása szerint Paul Gauguin és Vincent van Gogh azok, akiknek képei maradandó hatást gyakoroltak esztétikai ízlésének alakulására. Úgy emlékszik, hogy e területen Toncsi vele konzonáns lélekkel szívta fel a középiskola nyújtotta alapvető impressziókat. A szegedi periódusról szóló beszámolóiban is szerepelnek tárlatok megtekintésére vonatkozó utalások. Az előző cikkben már említettem azt a látogatást, melyet Toncsiék Rómában, Prokop Péternél tettek. A nyilvánvalóan folyamatos szellemi igény kiteljesedése 1982 után bontakozott ki. Ekkor foglalja el a Simor József vezetése alatt álló osztály azt a modern épületet, mely bő két évtizeden át hajléka lesz a környezetvédelemnek és a képzőművészeti alkotások tárlatainak. A második emeleten kap helyet a vízkémia-vízbiológia laboratórium.

A kultúra virágzásának nagy korszakában – például a 15. századbeli Firenzében – az alkotás, a mester és műértő közönsége részei és részesei az esztétikai mánornak. Toncsi ismeri vagy ösztönösen megsejti e hármas egység titkát. A Labor Galéria tárlatainak megnyitásán mindig megjelenik alkotásainak háttére előtt a művész is.

Toncsi sokat adott arra, hogy kollégái figyelmét felhívja a közelgő eseményre. Szavainak súlya van, érdeklődést ébresztenek. A megnyitó házi ünnepség rangú. Tóni bevezetője magvas, az egyszerűen szerkesztett mondatok lényegre törő fogalmazásúak. A két- vagy háromdimenziós szépségkultuszt versmondás, hangszerszólo vagy éneketét beiktatásával színesíti. A virágcsokor, a figyelmes apró ajándék átnyújtása után szerény fogadással zárják a házi ünnepséget. Említett kollégái három szempontból is értékeli főnökük kultúr-

missziós tevékenységét. Egyrészt az esztétikai élmény mintegy beköltözött munkahelyükre, hiszen jelentős művészek alkotóműhelyének gazdag kínálatába pillanthattak be. Másrészt személyes kapcsolatba kerülhettek az addig csak médiából ismert művészekkel. Harmadsorban Toncsi alkalmat teremtett arra, hogy néhány, szemüknek tetsző, szívüknek kedves műtárgyat megvásárolhassanak.

A Labor Galéria néven ismertté való kultúrintézmény Toncsi buzgalma és a munkatársak felébresztett érdeklődése alapján terjeszkedni kezdett. A festmények, grafikák, fényképek, szobrocskák eleinte csak az előtér falát borították el. Később a tárlatok objektumai helyet kaptak abban a nagy tanácsteremben is, ahol a laboratórium személyzete heti munkaértekezletét tartotta. Kétségtelen, hogy az egymást váltó műtárgyak szinte folyamatos jelenléte az artisztikum atmoszférájával telítette a szakszolgálat ellátására rendelt helyiségeket.

A galériában kiállító művészek nagy hányadának neve országosan ismert, de a rendező bemutatkozási lehetőséget biztosít pályakezdő festőknek, tehetséges amatőröknek is. Toncsi messze ágazó kapcsolatai Bajára csalogatnak olyan alkotókat, akiknek tárlatai már megjárták Európát. Gross Arnold, Prokop Péter, Richter Ilona, Udvardi Erzsébet, Péreli Zsuzsa művei megjelennek a Sugovica-parti épület falain. Más alkalommal a derűt, harmóniát és szépséget Kovács Éva kispasztikai idézik meg. Barátunk kultúrszervező nemes szándéka természetesen a laboratóriumnál tágabb körre terjed ki. Kezdeményező szerepe van a város művelődési intézményeiben rendezett tárlatok megszervezésében. Fürkésző figyelme, élénk érdeklődése felkutatja azokat a nem mozdítható, helyhez kötött műkincseket is, melyek Baja tágabb környezetében, netán az ország távolabbi vidékein lelhetők fel. Jól szemlélteti ezt a Rómában megismert barát, Prokop Péter freskóinak számbavétele terén végzett tevékenysége. Elkötelezett ügybuzgalmára jellemző, hogy éles szeme felderíti az ország túlsó sarkában – Soprontól tizennyolc kilométerre fekvő – hegykői templomban is Prokop mester képeit.

Már a korábbiakban szó esett arról, hogy Toncsi 1999-ben egy olyan szerződést köt, mely évenként váltakozó színhelyű európai üdülőhelyek felkeresését teszi lehetővé. A bérlet egy hétre és négy személyre szól. Az első úti cél Dánia lesz, ezt követően az olasz Dolomitokban töltenek egy napfénytől bearanyozott hetet. A következő

Otthonában Cseh Tamás társaságában

Toncsi jobbján Sebestyén Márta,

Tolcsvay Lászlóval

Pérel Zsuzsa gobelin kiállításán

A Dolomitokban, a

Dr. Molnár Gyula
főiskolai
tanár

Toncsi úrve

Friedmann Imre professzor társaságában

baján Koncz Zsuzsa

Drei Zinnen tövében

zetőt imitál

Egy Binder koncert után készült felvétel

Nagy Anna és Törőcsik Mari társaságában

Udvardi Erzsébet műtermében

Prokop Péterrel, a mester kiállításán

Finnországban, Lappföldön

Otthonában Richter Ilonával és Gross Arnoldddal

alkalommal Szardínia szigetét keresik fel, ezúttal látogatják meg Garibaldi szigetét is. Toszkána a mediterrán derű míves szépséggel díszített földje. Érthető, hogy hazatérés közben csak araszolgatva szelik át Itáliát. Pisában felkeresik a zöld gyepszigeten megőrzött középkort, a Camposantót, a Duomót és a ferde tornyot. Egy kisvárosban idegenforgalmi attrakcióra lennek: ragyogóra lakkozott veterán autók gyűjteményében gyönyörködhetnek. Toncsiban vehemens a tréfacsináló szándék, ravaszul imitálja az autómatuszálemet kormányzó úrvezetőt. Ausztria, Spanyolország, majd Finnország élményvilága gazdagítja a trófeagyűjteményt. Az utolsó, a Bad Gasteinbe vezető túra már a végzet árnyékával terhes. Pihenő éjszakával osztja ketté az utat, és a máskor fáradhatatlan autóvezető időnként utasainak engedi át a volánt. Nyilvánvaló, hogy az évezred első évtizedében lelkén már borús sejtelem uralkodik. Kollégái észlelik, hogy az 1997-es műtétet követő évi ellenőrzésekre szorongó előérzettel készül. A rendre ismétlődő negatív eredmények bizakodást ébresztenek benne, ám a tudat mély rétegeiben meghúzódhat valami rejtőző aggodalom.

Toncsi érzékeny, nyitott, fogékony egyéniség, érthető tehát az élményforrások mohó fogyasztásának készítése. Valószínű azonban, hogy az impressziók halmozásában sürgeti őt az irigy idő rohamos fogyatkozása. Lehet, hogy ismeri Goethe páratlan tömörségű megfogalmazását: „...semmihez nem lehet hasonlítani azt az új életet, amit egy gondolkodó embernek egy új ország megszemlélése jelent. Én, noha ugyanaz vagyok, aki voltam, úgy érzem, a csontom velejéig megváltoztam.” Valóban, ha valaki kellő ismeretanyaggal és beleélési képességgel keres fel egy ősi kultúrcentrumot – például Velencét –, lehetősége nyílik egy új személyiség életérésének kiteljesítésére. Az ezredévnyi időtávlat korszakait őrző épületek, melyeket a művészet a szépségeszmény látomásaival díszített fel, szinte szuggerralják a megváltozott környezetben való újjászületés lehetőségét. Az utazó az új színhelybe helyezi át létét, mintegy megkettőzi önmagát. Nem vonzó-e különösen, nem csalogató-e ez az illúzió, ha az eredeti, az otthon hagyott lét felett ott borong a sors beteljesülésének komor fenyegetése?

Élete utolsó éveiben Toncsi idehaza is sokat utazik. Barátai társaságában becséresíti az Őrség vidékét, többször jár a harsági nemzeti parkban, vándorol Felső-Magyarország tájain. Igen valószínű, hogy e bolyongásokon az „atra cura sedet post

equitem” nyomasztó terhétől kíván pillanatnyilag szabadulni. Csakhogy a menekülő lovas nem hagyhatja el a nyerge mögé telepedett sötét gondot.

Az asphodelus mezők fuvalatában

Az 1997-es júniusi tanévzáró előtti reggel nem indul jól. Kati panaszai ugyan nem súlyosok, Toncsi azonban aggódó, gondos férj. Felhívja telefonon a kórházat, és pedagógus feleségét beviszi az ambuláns rendelésre. Míg a diagnózis megállapítását várja a folyosón, megpillantja őt az urológia egyik főorvosa. „Ne töltsd az időt hiába, gyere és megvizsgálak téged is” – invitálja be barátját a rendelőbe. Az ötlet pillanatnyi, a rutinvizsgálat nyilvánvalóan csak a makkegészség állapotát fogja konstatálni. A valóság azonban lélegzetelállítóan dermesztő. Az ultrahang készülék a jobb vesén oly súlyos elváltozást jelez, mely sürgős, azonnali operációt tesz szükségessé. A műtétet három nap múlva Baján végzik el. A szövettani lelet megerősíti a makroszkopikus kép alapján felállított kórképet. Az eltávolított szervben rosszindulatú daganat fejlődött ki. Bár a modern fizikai eszközökkel felszerelt diagnosztika egyes területeken csodákat művel, a sápadt rém végleges elűzésében a kirurgus sohasem lehet biztos. Évenként kell megbizonyosodni arról, hogy egy rejtve megbúvó, gonosz áttét nem termeli-e újra a vadul burjánzó sejteket. Az első eredmények biztatóak, majd túllép a szorongva megközelített ötéves limesen, melyet a gyógyulás határának tekintenek.

Nyilvánvaló, hogy az 1997-et követő évtizedet Toncsi ambivalens érzések között lebegve éli át. Mikor Friedmann Imre asztrobiológus kollégája amerikai látogatásra hívja meg, Csilics Marikának őszintén bevallja, miért választja a hosszú hajóutazás helyett a repülőt. „Tudod, Marika, átértékeltem a dolgokat. Számot vettem azzal, mire van idő, mire nincs...” E mondatok azonban talányosak. Jelenthetik az élet végességével való bölcs számvetést, vagy a határcöveket mind közelebb letűző rém sompolygásának érzékelését. A borús derűs évtized legérzékletesebb hangulatképét egy éles szemű évfolyamtárs, Pafériné Tassy Olga figyeli meg. A leírás természetesen az első műtét utáni időszakra vonatkozik. „... az ajándékba kapott további éveket, az újjászületés örömét sugározta felénk, és tökéletesen éreztem, ezt az örömet át akarja adni. ... legbensőbb történéseit vetítette ki nekünk, eseményekkel, élményekkel, gondolatokkal, szinte felrázva bennünket, örülünk, vegyük észre, hogy van miért!”

Az Asphodelus a liliomfajták családjába tartozó növény. Homérosz az Acheron-part mezőit borítja virágaival, a természet a Mediterránium lankáira telepíti őket. Fanyaran cukros gyökerük már az ókori pelagok csemegéje, alkotóelemeiket a kuruzslók hite gyógyító erővel ruházza fel. A virágok keserű-édes illata – az agg dalnok, az Odüsszeia szerzője szerint – a túlvilág bűvös üzenete.

A 2008-as felülvizsgálatról Toncsi rossz hírrel tér haza. A szövettani leletben ismét megjelentek a galádul burjánzó sejtek. Az új, nehéz és hosszú operációhoz különleges szaktudás, klinikai felkészültség szükséges. Toncsi – bár nyilván őszintén tájékozottak a műtét eredményességének kevéssé biztató statisztikájáról – aláveti magát a beavatkozásnak. A gyógyító kés művészetének sikerét a kemoterápia felhasználásával is igyekeznek biztosítani. Injekciókúra következik, majd pirulák, melyek bűvös ereje, – igaz, csak ritkán, de mégis megállította a feltartóztatatlannak látszó véget. Ám néhány hónap múltán az ultrahang műszere újabb veszedelmet jelez. Az echo-készülék visszavert hullámai a tüdőt mutatnak ki áttéteket.

A sors és a mulandó perceket rögzítő technika lehetőséget ad arra, hogy Schmidt Antal ránk örökítse élete keretbe foglalt summázatát. 2010. január 12-én Pethő Attila tv-interjút készített az egy hónapja kitüntetett díszpolgárral. Aki a körülményeket ismeri és a felvételt megtekinti, azon a döbbenet, ámulat és mérhetetlen tisztelet érzése uralkodik el. A kamera ráközelítései kétségelenné teszik, amit már a totálképek alapján is sejthetünk. Az élet foglatát elkezdte a pusztító romlás, a porhüvelyre a halál már rájegyezte zálogát. A szemekben azonban még változatlan tűzzel lobog a lélek. A mondatok pontos fogalmazásúak, a szavak jól megválasztottak, színesen csillog minden jelzős szerkezet. Az esendő test felett uralkodik a szárnyaló szellem. Nem lehet kétségünk: Toncsi tisztában van helyzetével. Az elkerülhetetlen végzetet mégis pátosz nélküli emelkedett, nemes méltósággal fogadja.

2010 júliusának elején már a hitves gondos ápolása és az oxigénpalackból áradó dúsított életerő kevés a pislákoló lángocska táplálására. A krónikus betegek belgyógyászati osztálya is csak háromnapnyi haladékkal nyújtja meg a földi létet. Az asphodelus mezők keserű-édes illata mind erőteljesebben, bódítóbban árad. A lélek kiszabadul és útra kél, már várja őt „a nem ismert tartomány, melyből nem tér meg utazó”.

Dr. Dániel József

LÉPHAFT KARIKATÚRÁK MEGHÍVÓ

2011. március 8-án Baján, az Eötvös József Főiskola Kortárs Galériájában dr. Brachinger Tamás főiskolai docens nyitotta meg azt a kiállítást, melyben Léphaft Pál karikatúrista 59 alkotását mutatta be.

A művész tegnap még, több kiállításán túl, Erdélyben volt, és este már Újvidékre megy haza, hogy otthon legyen.

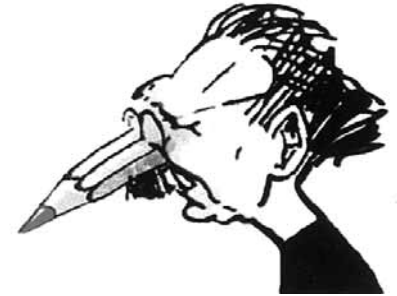
Újvidéken él, s közben az elektronikus sztrádán utaznak rajzai Budapestre a *Magyar Nemzethez* és a *Heti Válaszhoz*.

Szeretetre méltó, kellemes ember. Igazi charmeur. A legjobb értelemben vett világpolgár. A *Magyar Nemzetben* 2010 szeptemberében megjelent interjújában mondja Farkas Adrienne-nek: „A humor érdekes dolog, de sem erről, sem arról, hogy itt élek Újvidéken, nem lehet beszélni anélkül, hogy ne beszéljünk a határokról. Tekintettel arra, hogy a határok képlékenyek, a legokosabb, amit az ember tehet, az, ha a saját határain belül marad. Egyrészt őriz meg magadnak olyan dolgokat, amelyek a saját határaidon belül tartanak, másrészt függetlenül attól, hogy hol vagy – az Északi-sarkon, Újvidéken, Pesten –, próbálj meg az maradni, aki vagy! Én egy magyar nyelvű, magyar kultúrájú polgár vagyok.”

Nézve az ötvenkilenc alkotást, megkérdezhetjük a művészt, mi is a karikatúra. S ő talán azt válaszolja – miként a már idézett interjú címében –, halálos ölelés, finoman. Vagy talán azt, hogy jó gyümölcspálinka, a szeretettel, gonddal nevelt gyümölcs finom esszenciája, ahogy a megnyitón mondta.

És azt is, hogy egy karikatúra annál jobb, minél több rétegű. Felfejtve szövetét, újabb és újabb rétegekre lelve, egy izgalmas szellemi kalandtúra résztvevőivé válnunk; s eközben a külsín és belbecs tökéletes egységét élvezzük. Bravúrral, könnyedén odavetett vonalak, színfoltok. Pont csak annyi, amennyi kell. Eggyel sem több, mint amennyi szükséges. És mívesen. A cél érdekében csak egyenrangú négyzetmilliméterek vannak. Mi csak a végeredményt látjuk, és ami mögötte van? A már idézett cikkből: „Az a baj, hogy én

mindent százszor átrajzolok, míg nem álok térdig papírban, nem vagyok elégedett. ... Én szenvedek a papír mellett, te szenvedsz, hogy megrajzoltalak, aztán mindketten örülünk.”

Huszonnégy szuggesztíven karakteres közéleti-művészi portré hozzájuk köthető jegyekkel. Szent Péter kulcsával utazó II. János Pál, a turistaruhás Sólyom László, Faludy György és Eszterházy Péter hajkoronásan. Bravúrosan játszva a vonalakkal. Csoóri Sándor és Makovecz Imre. Hertha Müller könyvet formázó Bánát feliratú bőrrönddel. És még tizenhatan, meg a többi harmincöt...

Közepén kettétört kenyérszelet, nemzetiszín szalaggal összefűzve. Menekülő Szent Család autók között, majd híd alatt. Kereszt alatt roskadozó Krisztus a bevásárló tömegben, szemben haladva. Háromkirályok tévé előtt nézik a betlehemi csillagot a képernyőn. Szögesdrót nyaklánc a Hit-Remény-Szeretet medál. Colt – borotvapenge ravasszal...

Kedves Léphaft Pál, köszönjük, hogy magunkra ismerhettünk, megdöbbenhettünk, elgondolkodhattunk, de mindenképpen gyönyörködhettünk.

Bálint Attila

Helyreigazítás

Márciusi számunk *Védendő védtelenek* sorozatába (20. oldal) hiba csúszott: a cikkben bemutatott növényt az európai aranyessző (*Forsythia europaea*) fotóival illusztráltuk. A lap kinyomatása után azonnal észleltük a hibát, de örömről szóló híradásunk, hogy néhány nap múltán többen is jelezték, ők is felfigyeltek a cikk szövege és képei közti ellentétre. Ebben annak bizonyosságát látjuk, hogy olvasóink alaposan tanulmányozzák írásainkat. A mostani bakiért elnézésüket kérjük, és számítunk rá, hogy a továbbiakban is szóvá teszik tévedéseinket, azokat is, amelyeket mi magunk esetleg észre sem veszünk.

Mellékelten az aranyeső képei:

Az aranyeső (*Laburnum anagyroides*) virága

és termése

Békésy György

(1899-1972)

A Nobel-díjjal kitüntettek nevét – „akik az előző esztendőben az emberiségnek a legnagyobb hasznot hajtották” – 1961-ben december elején jelentették be. A felsorolt öt jutalmazott egyike az Egyesült Államokban élő Békésy György. A hír illő és megfelelő tényanyagba ágyazott közzététele a magyar sajtóban sok fejlődést okozott. A stockholmi bizottság indoklása szerint Georg von Békésy (így írta alá német nyelvű szakkikkeit) a rangos elismerést az emberi fül hallási folyamatát felderítő kutatásaival érdemelte ki. A zornalisták azonban hiába fordultak az egyetem szakanszékeihez, a fülörvosok az új Nobel-díjasról vajmi keveset tudtak.

Amennyiben Békésy főbb biográfiai adatait felsoroljuk, ellentmondások sorába ütközünk. Bernben kémikus diplomát szerz, Budapesten a Postakísérleti Állomáson elektromérnöki munkakörben dolgozik, 1940-től a Pázmány Péter Tudományegyetem fizikaprofesszora. Huszonegy évvel később viszont – ekkor már a Harvard egyetem akusztikai laboratóriumának igazgatója – az orvosi Nobel-díjjal tüntetik ki. A következőkben látni fogjuk, hogy mindezeknek az ismereteknek egy vizsgálódó értelemben való integrálása nélkülözhetetlen előfeltétele volt a modern halláselmélet megalkotásának.

A család legidősebb gyermekeként 1899-ben, Budapesten született. A kis György vézna, betegségekre fogékony alkatú, ezért az orvos levegőváltó útján megvalósítható fizioterápiát javasol. Az apának – aki gazdasági és pénzügyi szakértelméről ismert, tekintélyes diplomata – ez idő tájt kínálják fel a müncheni külszolgálat lehetőségét. A bajor fennsík üde, friss, erőteljes levegője valóban hatásos gyógyszer. Az erőre kapó fiúcskát számos olyan benyomás éri, mely későbbi életútján meghatározó fontosságú lesz. A környezet hatása következtében a magyart és a németet anyanyelvi szinten sajátítja el. Másrészt ebben az időben München Európa Párizsával és Rómával egyenrangú művészeti központja. A jómódú Békésy család nagypolgári életet él, szalonjukban ismert vendég az irodalom, a festészet, szobrászat és zene több jeles reprezentánsa. Így történhet meg, hogy a serdülő, nyílt értelmű fiúcska viszontlátogatást tesz egy két művészbarát műtermében. Az alkotás folyamatába való bepillantás két területen

gyakorol rá maradandó hatást. Egyrészt műértővé és műgyűjtővé válik. Felnőtt korában növekvő anyagi lehetőségeit felhasználva páratlanul gazdag kollekciónál össze indían, afrikai és kelet-ázsiai műtárgyakból. Másrészt az alkotómunka olyan finom fázisait figyeli meg, melyek a tudományos kutatásban is hasznosíthatók lesznek.

A kettős Monarchia külszolgálatát időnként nagyokat lendít a Békésy család során. 1909-ben a követségi tanácsost Konstantinápolyba akkreditálják. Villájuk a Boszporusz ázsiai partján van, és az Aranyszarv feletti naplemente feledhetetlen élményben részesíteti őket. A Magas Porta szomszédságában eltöltött három év jelentősen járul hozzá György fiú nyelvismeretének gyarapodásához. A főváros elit iskolája (mármint az európai nebulók számára) a francia jezsuiták gimnáziuma. A kiválóan képzett, jó pedagógiai érzékű atyák azonnal felismerik a fiú kiemelkedő képességeit, és megkülönböztetett figyelemmel gondozzák a zsenge palántát. Békésy olyan jól megtanul franciául, hogy három év múltán már tökéletesen érzékeli e nagy kifejező erejű nyelv árnyalatnyi finomságait is.

A bűvös Keleten töltött szép napoknak 1912-ben véget vet a történelem. A szultánság elaggott intézményét az elkésett és félresikerült reformok már nem mentik meg. Napról napra nő a megújulást fegyverrel kikényszerítő „ifjúörökök” forradalmának veszélye. Békésyék barátja, egy

udvarhoz közel álló pasa figyelmezteti őket: a széteső oszmán birodalom már képtelen megvédeni az európai diplomaták személyi biztonságát.

Egyéves magyarországi intermezzo következik. A csemeték – már hárman vannak – megízlelik a magyar iskolarendszert és kiegészítik anyanyelvi tudásukat.

Egy év múlva Békésy Sándort a zürichi nagykövetség tanácsosává nevezik ki. György a Minerva Gimnáziumban folytatja tanulmányait. A svájci iskolarendszer lehetővé teszi, hogy a kiemelkedő képességű diák egy év alatt két osztálynyi tananyagot abszolváljon. György él is a lehetőséggel, és két év alatt négy osztályvizsgát tesz. Az érettségén matematikai tudásával a szigoróról ismert berni professzort, Kohl-Schüttelt ejti ámulatba. Ám a nagy sietség váratlan módon üt vissza. Az egyetem szabályzata előírja, hogy az univerzitás polgárává csak tizennyolcadik évét betöltő diák avatható.

A fiatal ember életének következő fordulata rendkívüli, ám a Nobel-díjhoz logikusan felvezető lépcsőfok. Kéri szüleit, hogy az egyetem megkezdéséig hátralévő időt egy finommechanikai műhelyben, inasnak elszegődve tölthesse el. Az öreg mester csak vonakodva, kelleetlenül, az elegáns úr szuggesztív rábeszélésének engedve fogadja be a finom kezű tanoncot. A kezdeti idegenkedés azonban hamar oldódik. Az új inas igyekvő és ügyes. Másrészt az előállítandó alkatrészekre vonatkozó méretezéseket és számításokat virtuóz gyorsasággal oldja meg, könnyedén lekörözve a matematikailag kevésbé iskolázott főnököt. Mindez kiváltja az „igen öreg és igen precíz” mester csodálatát és őszinte becsülését. Békésy viszont megismeri a finom fémmegmunkálás eszközeit és eljárásait. Bő évtized múltán majd nagy haszonnal gyümölcsözetheti tudását. Kísérleteihez újszerű szerkezetű, rendkívül apró mérőműszerek lesznek szükségesek. A Postakísérleti Állomáson majd pontos és szakszerű utasításokat adhat a sohasemvolt típusú műszerek legyártására vonatkozóan.

Még Svájc felett derűs kékséggel ragyog az ég, a béke és jólét szigetét a négy sarkán lángoló Európa fogja körül. Békésyék – élvezvén a diplomáciai státusz védettségét és a bölcsen kormányzott ország semlegességét – a háború borzalmaiból nem éreznek semmit. Az egyetemi érettség korát elérő

fiú tanulmányait a vegytani fakultáson kezdi meg. Intellektuális kapacitása azonban képessé teszi arra, hogy a kémiai stúdiumokon kívül alapos fizikai és matematikai ismeretekre is szert tegyen. Bár az 1921-ben megszerzett diploma vegyészé avatja, fizikus szaktudása is eléri a legmagasabb kvalifikációt.

A berni egyetem tehetséges tanítványát már nyilván hallgató korában is övezheti valamelyes nimbusz, ugyanis azonnal megkínálja kutatói álláshellyel egy rangos laboratórium. A válasz jellemző Békésyre, és magyarságtudata mélységére. Bár az előkelő intézet szabad kutatási lehetőséget, gondtalan megélhetési biztonságot és gyors karriert ígér, az ajánlatot elutasítja. Visszatér megtépett kis hazájába, Budapestre, ahová családjá már korábban hazaköltözött. Doktori disszertációját a Pázmány Péter Tudományegyetemen készíti el és védi meg.

A következő évben a családot olyan tragédia sújtja, mely anyagi helyzetüket is válságosra fordítja. Békésy Sándor és Mazaly Paula házasságkötésük huszonötödik évfordulóját ünneplik. Már asztalt bontottak, a kis familia a kávénál tart, mikor a családfő kezéből kifordul a csésze. A szív-roham gyors, brutális, végzetes. A percek alatt megérkező orvos már mit sem tehet. A frissen doktorált György természetesen állást keresne. A család fenntartójának elvesztése után ez már parancsoló szükség-szerűség lenne. Nos, lehetősége lesz arra, hogy Svájc tudománypártoló nyájasságát a mostoha hazai viszonyokkal összehasonlítsa. Több hónapnyi idő, megalázó kilincselés után egy tanszergyártó kisüzem alkalmazza. Az már a szerencse váratlan kegye, hogy a Postakísérleti Állomáson rövid idő múlva megüresedik egy álláshely. Igaz, a legszerényebb besorolású státuszok egyike. Békésy számára azonban a világhírnévhez vezető út szezámja lesz, itt kezdi vizsgálni a hallás folyamatának titkát.

A Postakísérleti ekkor mintegy száz főt foglalkoztató, kiváló szakembereket tömörítő, modern felszerelésű intézet. Meglepő tény, de eredményes működését nemzeti érdekké teszi Trianon. Bár hazánkat egyharmadára csonkította kegyes jóakarónk, Georges Clemenceau, földrajzi fekvésénél fogva központja marad a déli és keleti irányba haladó nemzetközi telefonvonalaknak. Szomszéd államaink viszont (a „kisantant”) igen kevés jóindulatot mutatnak a hajdani anyaország iránt. A telefonos hírközlés még gyermekcipőben jár, és szláv, valamint román barátaink hajlamosak arra, hogy a technika gyarlóságát ma-

gyar ármánykodásnak minősítsék. Élénk diplomáciai jegyzékváltások követik egymást, és a Postakísérleti Állomás megbízást kap a hangátvitel minőségének javítására. Nem mellékes szempont az sem, hogy az átmenő forgalom tetemes devizabevételt javadalmoz.

Az intézet ifjú munkatársa lehetőséget kap arra, hogy ötletességét és fölényes szaktudását megmutassa. A betegeskedő telefonvonal javítását megelőző bemérés körülbelül harminc-negyven percet igényelt. Az új technikus egy kevésbé ismert, perifériálisnak tartott fizikai törvény alkalmazásával a méréseket másodpercek alatt végezte el. Békésy szerénységére jellemző, hogy ezt a műszaki eredményt, mely a Fourier analízis szellemes alkalmazásán alapul, sem akkor, sem később egyetlen közleményében sem hozza nyilvánosságra.

Az elektromérnökök módszeresen vizsgálják át a híradástechnikai lánc egyes szemeit, a távvezetéktől kezdve a fülhallgatón és a mikrofonon keresztül az emberi fülig. Az utóbbi természetesen kiesne az elektrotechnikai vizsgálódás illetékességének köréből. Azonban érdekes módon Békésy figyelme erre az orvostudomány kompetenciájába tartozó érzékszervre terelődik. Gyakorlott autodidakta lévén, fürge szelleme anatómiai atlaszok és szakkönyvek segítségével hamar eléri azt a határt, amit a fizioológia a hallás folyamatának felderítésénél elérhet.

A hang érzékelésének klasszikus elméletét Helmholtz 1863-ban megjelent könyve tartalmazza. Helmholtz az utolsó egyetemes lángelme, aki jelentős és alapvető eredményeket ér el három tudomány területén is. A bonni egyetem bonctani tanszékének professzora beírta a nevét az anatómia, matematika és fizika klasszikusainak aranykönyvébe. Éles megfigyelő, és kiválóan mikroszkopizál. Megvizsgálja és megszámlolja a belső fül ún. Cortiszervében lévő szőrsejteket. Számuk megközelítően húszezer.

A hang a levegőben terjedő hullám. Az emberi fül akkor érzékeli, ha rezgésszáma hús és húszezer közé esik. A hang rezgésszámának és a szőrsejtek számának különös egyezésében Helmholtz törvényszerűséget vél felfedezni. Szerinte a hallás idegérzetének keletkezése egyszerű rezonancia jelenség. Az anatómus korrektül, a korabeli tudomány számára hozzáférhető ismeretek tökéletes szintézisével alkotta meg elméletét. Csakhogy 1928-ig kialakult és hatalmasat fejlődött az élettan tudománya. A fizioológiai akusztika művelői viszont szá-

mos olyan jelentős hallástani jelenséget fedeznek fel, mely nem magyarázható a Helmholtz teóriával. Pontosabban: tökéletesen ellenkeznek vele. A szakirodalomból szerzett ismereteken eltűnődő Békésy zseniális intuícióval tapint rá a bonni anatómus elméletének gyenge pontjára. A professzor egy holt szerv-képlet szerkezetéből következtetett az élő fül működésére. A hallásérzet kialakulására csak az élő, vagy legalább mesterségesen mozgásban tartott hallószerv elemek megfigyeléséből szabad következtetni. Hogy ezt Helmholtz elmulasztotta, nem a lélek restségének róható fel. 1860 táján sem azok a fizikai jelenségek, sem azok a műszerek nem voltak ismertek, melyekkel a fül parányi anatómiai képleteinek mozgása megfigyelhető lett volna. Békésy ekkor még nem is sejtje, hogy fejszóját mekkora fába vágja. Mindegyelőtt közvetlen anatómiai ismereteket kíván szerezni a belső fül szerkezetéről. A most következő részletek kissé morbidak, a tudományos megismerés azonban nem mindig halad márványlapokkal kikövezett ösvényeken.

Valami rejtett úton-módon az anatómiai intézettől szerez egy emberfejet. Orvos barátai azonban – Semmelweis intő példájára hivatkozva – sorra zárkoznak el az obskurus műtét elvégzésétől. Végül talál egy elszánt sebészt, aki vállalkozik a sziklacsont (ebben van a fül csigajárata) kiemelésére. A Békésy asszisztálásával végzett művelet azonban siralmas végeredménnyel zárul. A kényes és érzékeny képlet az ügyetlen kirurgus szerszámai alatt silány csonthalomra forgácsolódik. A csalódott Békésy a maradványt öblös bőrtáskájába rejti, és az anatómiai intézetet elhagyva saját laboratóriumába siet. Elhatározza, hogy finom fémmegmunkáló szerszámainak, valamint az öreg svájci mesternél szerzett kezűgyességét felhasználva, az épen maradt fül boncolását maga végzi el. Nos, a dilettáns a specialistánál sokkal ügyesebbnek bizonyult.

A csoda, a finom és bonyolult szerkezetű belső fül egy vasárnapi délutánon tárult fel. Kincsét Sztereo-mikroszkóp alá helyezi, és elbűvölve szemléli a képet. Érdekes, hogy az elsődleges élmény esztétikai jellegű: elhatározza, hogy tudománya eszközeivel a természet e gyönyörű műszerét fogja tanulmányozni. A részletek vizsgálatához, preparátumok és modellek készítéséhez természetesen további kadáver objektumok szükségesek. Ezeket már az Igazságügyi Orvostani Intézet szolgáltatja.

Folytatjuk

Dr. Dániel József

POSVÁNYOS

Görbe Ferenc

felvételei

Vízzel gyakran elöntött, vizenyős terület a Bajcsy-Zsilinszky út (Szentjánosi út) és a Kölcsey utca között. Feltöltésével itt épült ki az Újvárosi lakótelep.

„Évszázadokon keresztül innen termelték ki a téglának és a régi bajai gölöncséreknek való agyagot. Innen került ki úgyszólván egész Baja város téglanyaga. [...] A Szentjánosi út mentén lévő mély területek régi kubik gödreiben haltenyésztés, nádtermelés, egyéb lapos részein kertészet, sőt modern, egészen komoly reményekre jogosító nemesgyümölcs-kertészet virul...”

(Nagy András emlékezete: Körséta a városban (1934))

Szellemi kulturális örökség mint közösségi erő

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, az UNESCO közgyűlése az 1972-es Épített és természeti világörökség egyezmény továbbgondolása eredményeként 2003-ban elfogadta a Szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt. Magyarország a 2006. évben csatlakozott az egyezményhez, és 2009-ben a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kötelékében megalakult a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság.

A szellemi kulturális örökség lehet szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség, amelyet a közösségek kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a közösségi tudás nemzedékről nemzedékre öröklődik, és többek között az alábbi területeken nyilvánul meg: szóbeli hagyományok és kifejezési formák; a tradicionális előadóművészetek; társadalmi szokások és rítusok, ünnepi események; a természettel és a világegyetemmel kapcsolatos ismeretek; valamint a hagyományos kézműves termékek előállításához szükséges tudás és készségek.

Az emberiség szellemi kulturális örökségének reprezentatív listáján eddig 232 elem szerepel. A szomszédos tagállamok közül Csehországból két elem található meg a jegyzéken: a szlovák verbunk, toborzó tánc (2008) és a shrovetide, házról házra járó szokás Hlineko körzet falvaiban (2010). Romániából szintén két elemet vettek fel eddig a jegyzékre: a Calu^o szertartást (2008) és a Doina énekhagyományt (2009). Kiemelendő Horvátország, amely kilenc elemmel büszkélkedhet 2010-ig. Magyarországot napjainkig mindössze a mohácsi busójárás, maszkos télűző szokás képviseli az UNESCO listán.

A nemzeti jegyzék, mint a Magyarország területén található szellemi kulturális örökség nyilvántartása, a közösségek, csoportok vagy egyének azon kulturális megnyilvánulásait kívánja összegyűjteni, dokumentálni és közismertté tenni, amelyeket a közösségi emlékezet és tudás részeként, mint élő örökséget ismernek és gyakorolnak.

2010 szeptemberéig a következő elemek kerültek fel a nemzeti jegyzékre:

- Busójárás Mohácson – maszkos farsangvégi télűző szokás (2008)
- A Népművészet Mestere-díj kitüntetettjeinek tudása és tevékenysége (2008)
- A kunsági birkapörkölt karcagi hagyománya (2009)

– Élő hagyományok Kalocsa kulturális terében: hímzés, viselet, pingálás, tánc (2009)

- Mezőtúri fazekasság (2009)
- A magyar solymászat (2010)
- A halasi csipkevarrás élő hagyománya (2010)
- Matyó örökség – a hímzés, viselet, folklór továbbélése (2010)

Az UNESCO jegyzékre felkerülhetnek olyan jó gyakorlatok is, amelyek az egyezmény elveit, céljait legjobban tükröző nemzeti és regionális programok, tervek, illetve tevékenységek. Ilyen például a spanyolországi Elche városának Pusol kerületében működő mezőgazdasági iskola múzeum-pedagógiai programja (2009). A pusoli állami iskolát 1960-ban azzal a céllal alapították, hogy a környék fiataljainak magasabb színvonalú oktatást biztosítson. A magas születésszám következtében megteltek az iskolapadok különböző korú és értelmi szintű diákokkal. Az infrastruktúra fejletlen volt a régióban: víz és telefonhálózat kiépítetlenek, a közutak is rossz állapotúak voltak. A pedagógusok számára nem volt csábító az új intézmény, egészen addig, míg Fernando García fiatal önkéntes tanító oda nem került. Az ifjú értelmiségi tisztában volt azzal, hogy Elche vidékén a 20. század elején még virágzó gabona- és zöldségtermesztés folyt, a régió sokrétű mező- és kertgazdálkodási hagyománnyal rendelkezett, amely kultúra meghatározta az ott élő emberek életét. A század közepétől a térség jelentős változásokon esett át, a gépiesítéssel hanyatlásnak indult és felgyorsult a tradicionális gazdálkodási formák kihalása. García felismerte, hogy a fiatalok már nem ismerik a hagyományos gazdálkodást és a hozzá kapcsolódó szokásokat, ünnepeket, és ezt az életmódot át kell adni a következő generációknak. Úgy gondolta: ezt a kultúrát úgy lehet megmenteni, ha beépítik a helyi iskolai tantervbe. Az elchei szervezetekkel összefogva 1985-ben a pusoli iskola elnyerte a Mezőgazdasági Iskolamúzeum nevet, 2005-ben pedig új elnevezést kapott az intézmény: Hagyományos Kultúra Centruma: Pusoli Iskolamúzeum, amelynek feladata az Elche környéki általános hagyományok megóvása.

Úgy gondolom, Baja környékén is lenne mit megőriznünk szellemi kulturális örökségünkben. Gondoljunk csak a céhes múlt-
ra visszatekintő Jánoska eresztés megün-

neplésére itt városunkban. De említhetnénk a szeremleiek körében gyakorolt egykor párválasztó népszokást, a mára átalakult tartalommal, de még élő: pünkösdi ladikázást.

Nemzetiségeink sokszor még jobban őrzik kultúrájuk egy-egy szeletét, mint a többségben élő lakosság. A hartai németek körében például a bútorfestés hagyománya a helyi iskola tantervében is szerepel. Országosan most zajlik a táncház mint módszer felterjesztése az UNESCO szellemi kulturális örökségi listájára. Környékünkön régebbi múltja és napjainkban is nagy ereje van a préló összefüggéseknek.

A teljesség igénye nélkül számos olyan népszokást, népi mesterséget említhetnénk Bajáról és vonzáskörzetéből is, amelyek egykor virágoztak, napjainkra azonban már csak a nyomtatott sajtótermékek tudósítanak megléteükről. Gondoljunk csak a farsangvégi maszkos alakoskodásra, amelynek főszereplői a zsákruhába öltöztetett öregember, a didák és a medve voltak. Megemlíthető továbbá a bunyevác kraljica-csoportok pünkösdi királynőjárása, amely a 20. század elején még elevenen élt a környéken. Hasonló szokás a horvátországi Gorjan településen gyakorolt pünkösdi királynéválasztás, amelyről elmondható, hogy 2009 óta szerepel a világ szellemi örökségének reprezentatív listáján.

A nagyobb folyók partján fekvő városokban a 19. században még virágzott a hajóács mesterség. Így Baján is, ahol leginkább szerb mesteremberek, az ún. supe-
rok voltak a szakma jeles képviselői. Tárgyi hagyatékukat a Türr István Múzeum őrzi, mesterségbeli tudásuk azonban hordozóikkal együtt a föld alá szállt. Ellenpéldaként megemlíthető Kína, ahol a hajóépítő mesterek tudása átöröklődött a 21. század elejére. Így kerülhetett fel az UNESCO Sürgős védelmet igénylő elemei közé 2010-ben a kínai vitorlás hajók, a dzsunkák építésének különleges, vízáró-válaszfal-as technológiája.

A magyar nemzeti jegyzékre való jelölés során a betérjesztőnek meg kell neveznie az örökségelemet és az érintett közösséget, csoportot. Az elem földrajzi elhelyezkedését és elterjedtségét is rögzíteni kell. Rövid összegzést kell adni a védendő örökségről, és megfogalmazni a nemzeti jegyzékre való felvétel fontosságát. Le kell írni továbbá az örökségelem megőrzésére tett jelenlegi

és korábbi erőfeszítéseket. Nagyon fontos a közösségek, csoportok, egyének részvétele a jelölésben és hozzájárulása a felterjesztéshez. A jelölés részletes menetéről bővebben a Szellemi Kulturális Örökség honlapján, a: www.szellemiorokseg.hu oldalon lehet olvasni.

Napjainkban a helyi közösségek fokozottabb érdeklődéssel fordulnak saját múltjuk, kultúrájuk, örökségük felé. Keressük benne az egyedít, amivel büszkélkedni lehet, ami vonzza a turistákat. A tradíció felelevenítése erősíti a lokális identitást, az adott közösségen belüli cso-

portkohéziót. A szellemi kulturális örökségelemek feltérképezésével és közzétételével az UNESCO egyik fontos célja a hagyományokat aktívan őrző közösségek megerősítése. Magyarországnak ilyen téren is van felzárkóznivalója!

Kothencz Kelemen

Amikor Tóth Kálmán a bajai gimnáziumba jelentkezett tanárnak...

Tóth Kálmán életéről keveset tudunk, sokszor az ismert tényeket is elferdítve közlik. Fiatalkorával kapcsolatban az egyik legnagyobb ferdtítés, hogy megszökött a pannonhalmi kolostorból, ahová vallásos anyja miatt járt. Valójában, ahogy egyik Toldy Ferencnek írt levelében is mondta: „Nem igaz az az adat, hogy én anyám akarata következtében lettem benediktus; ezt atyám akarta; a klostorból pedig akkor nem ellenszenv, hanem betegség következtében léptem ki.” Első verseit pécsi diákévei alatt jelentette meg Tóth Kálmán. A jelentkezési levelében nem szerepel, hogy 1848-ban a Mészáros Lázár által felállított hadi akadémiára járt, hogy képzett honvédtiszt legyen. 1849-ben huszárhadnagyként a bácskai hadosztályban, Perczel Mór seregében harcolt. Részt vett a csurogi és titeli, később a szegedi és a temesvári ütközetben. A világosi fegyverletétel után Bajára menekült. A sorozóbizottságot megúsztta, nem sorozták be 1849 végén az osztrák seregbe. Ekkor a Baja környéki erdőkben bujdosott. Édesapja féltette a bizonytalan irodalmi pályától. Allaga Imre, bajai főjegyző írta egyik visszaemlékezésében: „Sokszor tünődünk atyjával, hogy mi lesz már ezen fiúból, hogy az írói, és nem valami realisabb pályát választott magának? S mert akkor igen szerény kis olvasó közönség pártolta a magyar irodalmat, őt szándékaról mindenképpen lebeszélni akartuk.”

160 évvel ezelőtt írt egy levelet Tóth Kálmán Baja város vezetőségéhez, hogy az Entwurf szellemében újonnan szervezett főgimnáziumban egy történelmi tanári állást kapjon. 1815 óta hatosztályos nagygimnázium volt Baján, ferencesek működtették. 1839-től 1845-ig eminens diákjuk volt Tóth Kálmán. Az új oktatási törvény a tantárgyak szerinti oktatást vezette be, amit képzett, okleveles tanárokhoz kötött. A város „csődöt hirdetett” vagyis pályázatot írt ki az új nyolcosztályos főgimnázium tanári állásaira.

Tóth Kálmán pályázata:

*Tekintetes Választmányi Elnök Úr!
s mélyen tisztelt választmány!*

Városunk napról napra jobb lét felé haladván; egy főbbtanoda fölállítását határozta el. A szervezéshez igényelt Tanárok pályázat útján választván meg, – miután szerénytelenség nélkül érzek magamban annyi kiképzettséget hogy az egyetemes Világ, s

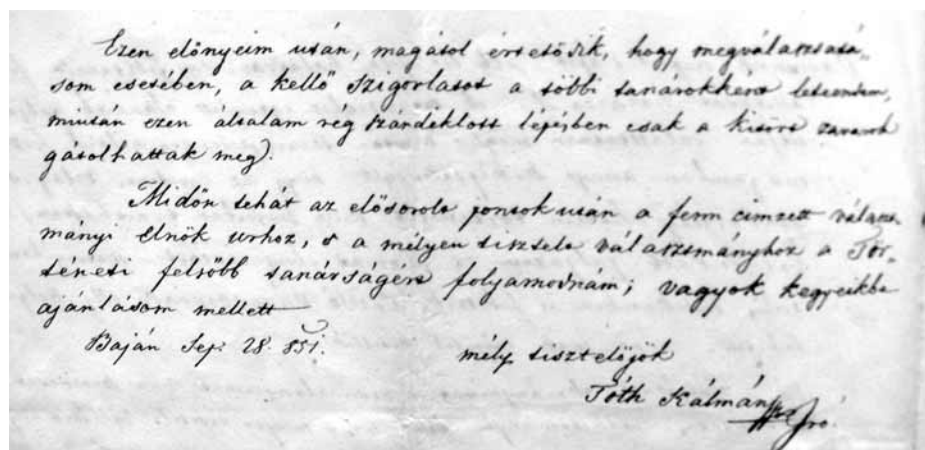
magyarország okszerű történetét kellő módon taníthassam; annyival inkább pályázom ez állomás elnyeréséért – mennyiben morális érdekemben is fekszik szülő városomnak oly szolgálatot tehetni, minő csak erőmtől kitellik.

Pályázási okmányaimat, s némi előnyemet van szerencsém a Tekintetes választmányi Elnök úr; s mélyen tisztelt választmány elé terjeszteni.

1. A bölcséleti tanulmányokat olly jó sikerrel végzém, miszerént az érdem sorozatban több első jeles osztályzatot is nyerek. A bölcsészeti első osztálybeli sokkal jobb bizonyítványomért az idő rövidsége miatt a Pécsi akadémiát fel nem kereshetvén, csak a második osztálybeli bizonyítványomat van szerencsém a/ alá mellékelni.

2. A történezenet magán írói foglalkozásomban is sokat buvárokodtam. Nem sokára sajtó alá kerülend egy 16 ivre terjedő, történeti népies époszom, minek Kinizsi Pál czim alatti mutatványát a magyar irodalom illő dicsérettel fogadta. Az egész történeti műnek némi megismerésére szolgál e kis mutatvány b/ alatt.

3. A Szent Benedek Szerzetben növendék pap lévén – tanítási modort ott kellőleg megtanulám, miután a nevezett szerzet felavatottjai majd átallyában evvel foglalkoznak, s első éveikben csak ezt tanulják.

Tóth Kálmán pályázatának befejező része

4. A magyar nyelvben – mint minden szépirodalmi lapokban író – tökéletesen, a német és francia nyelvekben pedig a tárgyalási pontig jártas vagyok.

5. Erkölcsi és politikai viseletemet érdeklő bizonyítványom c/ alá van mellékelve – érzésem mindenki előtt tisztán állván.

Ezen előnyeim után, magától értetődik, hogy megválasztásom esetében, a kellő szigorlatot a többi tanárokként leteendem, miután ezen általam rég szándéklott lépésben csak a kitört zavarok gátolhattak meg.

Midőn tehát az elősorolt pontok után a fenn címzett választmányi Elnök urhoz, s a mélyen tisztelt választmányhoz a Történeti felsőbb tanárságért folyamodnám; vagyok kegyeikbe ajánlásom mellett

Baján Sep. 28. 851.

mély tisztelőjök

Tóth Kálmán író

Az 1851. október 3-i tanácsülésen döntöttek arról, hogy kit vegyenek fel a tanári karba. A 43 jelentkezőből Kurka Károly, Petter István, Csicsáky József, Popovits Demeter, Hoffmann Alajos, Krsztits Miklós, Horváth Ferenc, Gauzer János, Schlank Károly, Csamáry József, Greifetter Baltazár és Navratil Edmund került a kiválasztottak közé.

A felterjesztés nyomán a cs. kir. kormánybiztosság október 25-én meghozott első határozatával a következőket hagyta jóvá. „Csicsáky József iskolai igazgató és görög nyelv, Kurka Károly vallás és magyar nyelv, Hoffman Aloiz természet tudomány és német nyelv, Horváth Ferenc számtan és történettudomány, Gauzer János Latin (latán) és német nyelv, végre Csamáry József urak, az 1ső és 2od osztályban a történet- 3ad és 4ed osztályban pedig latán nyelv tanítóul ideiglenesen alkalmazva megerősítettek”. Mivel az első évben csak a négy alsóosztály indult, több tanárra egyelőre nem volt szükség. A leirat további részében jóváhagyják, hogy az iskola továbbra is „r. ch. Gymnasium” vagyis római katolikus gimnázium maradjon, mert a város lakosságának és a gimnáziumba járóknak többsége is katolikus vallású. A pályázó tanító urak okleveleit és folyamodványait visszaküldték.

A felsőbb rendeletet a városi tanács tudomásul vette. A bécsi cs. kir. közoktatási minisztérium 1851. december 29-én hagyta jóvá a nyolcosztályos főgimnázium alapítását. Baja város tanácsa erről 1852. január 26-án értesült.

A tanítás megkezdése előtt még egy változás történt. Csicsáky József a forradalomban vállalt korábbi szerepe miatt végül mégsem lehetett az új intézmény igazgatója, helyette Horváth Ferenc kapott erre megbízatást.

Tóth Kálmán pályázata egyik első bizonyítéka annak, hogy a költőt a történelem mindig is érdekelte, s nem véletlenül választott több művének történelmi témát alapul Versei közül: *Kinizsi Pál, Árpád sírja, Ki volt nagyobb, Balassa dalnok a hétértoronyban, Losonczy özvegye, Szilágyi Mihály, Ulászló, Szilágyi Erzsébet, Tóth David, ... színdarabjai közül: Az utolsó Zách, Egy királyné, A harmadik magyar király, Dobó Katica, A király házasodik.*

A történelmi témájú versein kívül sokkal többet tett mint lapszerkesztő, mert az 1850-es, 60-as években igyekezett a magyar szellemet ébren tartani, a germanizáló törekvésekkel szembeállni. Szülővárosa országgyűlési képviselőjeként a történelem alakítója is lett. Történelemtanárnak fiát, Tóth Bélát tekinthetjük, akinek műveit napjainkban is újra megjelentetik. Történelmi tudatunk megőrzését segítette – segíti ma is – azzal, hogy összegyűjtötte szétszórt kincseinket *A magyar anekdoták, Szájról szájra, Mendemondák* című műveiben.

Fábián Borbála

Adomák Bácska múltjából

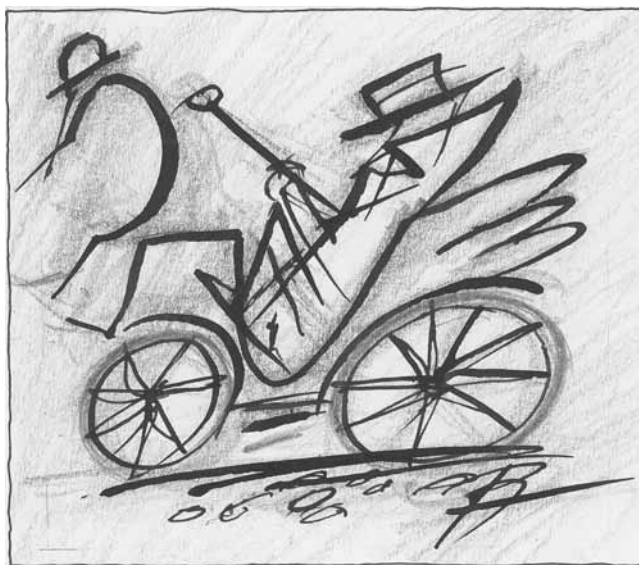
Bár az adomát közlő könyv Csáth Géza életének vége felé, csak 1919-ben jelent meg, az alapjául szolgáló sztori nyilván írói pályafutásának kezdeti időszakában eshetett meg. Úgy tűnik, életét itt még nem árnyékolta be morfiúmfüggősége, és jobban ügyelt – még korhelykedés közben is – a formáságokra, az úriemberhez illő viselkedésre.

A szolid író

„Egy fiatal írónk Csáth Géza, aki nagyon büszke arra, hogy a legkifogástalanabb európai életet éli és rajongó hiva a zsentlménformáknak, egy este rossz társaságba került. A bohém kollégák magukkal csalták és vigan pezsgőztek egy kávéházban.

A zsentlmén író késő éjszaka az órájához kapott és ijedten mondta:

Tyüü, de késő van már! No én megyek haza. Még sohasem maradtam el hazulról ilyen sokáig!

Eh, maradj, már nem érdemes ugye hazamenni. Majd reggel elmegyünk a gőzfürdőbe és ott kialusszuk magunkat!

Ebben ő is megnyugodott és reggel vigan bandukolt a gőzfürdő felé a többivel együtt. De mikor a kapuban a békés polgárokkal találkozott akik jól kialudva, rende-

zett ruhákban mentek a fürdőbe, egyszerre visszahökent.

Fiuk, én szégyellek bemenni! Fúj, be utálom magamat! Olyan lompos vagyok, mint egy megrogzött korhely.

Ugyan ne bolondozz, hozzá vannak itt már szokva az ilyen alakokhoz.

Nem, nem! A szemem kiszűnne, ha így látnának a szolgálak. Fúj!

Elszaladt, de az utcasarkon megállott. Mégis csak nagyon szeretett volna megfürödni. Ekkor fényes ötlete támadt. Egy boltban vásárolt Csáth egy kis kézi utazótáskát, beült egy konflisba, azután odahajtatott a fürdő elé. Előkelő állmossággal ment a pénztárhoz és így szólott a pénztáros hölgyhöz:

Kérek egy fürdőjegyet... Egész éjszaka utaztam, tele vagyok korommal!”

(Karinthy Frigyes – Szini Gyula – Tábori Kornél: *Írói intimitások*. Budapest, 1919. 78-79. oldal)

Bálint Attila – dr. Nebojszki László

Védendő védtelenek: a szártalan kankalin

A hosszabbodó nappalok és a növekvő átlaghőmérséklet nyomán melegedő talaj felébreszti a hosszú ideje szunnyadó növényzetet, amelynek gyökereiben megindul a nedvkeringés, és hajtásaik növekedésnek indulnak. A megújulás és a remény évszakában közéjük tartozik a tavasz kedves virágának számító és üde színével kitűnő szártalan kankalin (*Primula vulgaris* vagy társneve *P. acaulis*: a *vulgaris* jelentése közönséges, az *acaulis* lefordítva szártalan). Az élőlő növény alacsony, magassága csupán mintegy 5-11 centiméter. A talajfelszínen elterülő, tölevélrózsát alkotó leveleinek színe a halványtól a sötétzöldig változhat, felületük rancos, a fonák oldalukon szőrösök és a friss levelek széle visszahajlott, enyhén begöngyöldött. A hosszúkás levelek leginkább visszasan tojásdad formájúak és fokozatosan szárnyas nyéllé keskenyednek. Az illatos, halványsárga színű tölcséres virágok torokrésze sötétebb sárga. A párták cimpái középütt kicsípettek és kissé szétterülők. A magányosan álló virágok 3-7 centiméter hosszú kocsány végén nyílnak. A növény termése 7-14 milliméter hosszúságú tok.

A kankalinfélék (*Primulaceae*) családjába tartozó szártalan kankalin legfontosabb élőhelyei a nedves rétek, az üde gyertyán- és bükkkeleges erdők. Hazánkban leginkább a Dunántúl délnyugati részén, a Bakonyban és a Balaton-felvidéken fordul elő, kisebb állományai találhatók a Mátrában. A Duna-völgyben a Csepel-szigettől déli irányban haladva fokozatosan növekszik a szubmediterrán jelleg (Kevey Balázs: *A növényvilág*, 169. oldal. In: Duna-Dráva Nemzeti Park. Budapest, 2002. 134-196. oldal). Ennek reprezentánsai egyes, délies elterjedésű növények felbukkanásai. Például Baja mellett, a Nyéki-Holt-Duna közelében lévő Pusztaréti erdő részben található illatos hunyor, vagy a cikkünk témájául választott szártalan kankalin megjelenése a Mohácsi-szigeten (Budzsáknál) és a Mohácsi-síkon (Kölked térségében). A szártalan kankalin elterjedési területe nagyjából 1000 méteres magasságig Közép- és Nyugat-Európa nagy része.

A kankalinoknak számos faja és változata ismeretes. A 10-30 centiméter magasságot elérő sugárkankalin (*Primula elatior*) és a hasonló nagyságú tavaszi kankalin (*Primula veris*) sajátossága, hogy virágaik hosszú tőkocsány végén ernyőben nyílnak. Az 5-25 centiméter magasságot elérő cifra kankalin (*Primula auricula* subsp. *hungarica*) levelei húsosak és virágai ernyőt formáznak. A kispusztaföldben lévő, fokozottan védett, csu-

Virágzik a szártalan kankalin

pán hazánk néhány pontján fellelhető lisztes kankalin (*Primula farinosa* subsp. *alpigena*) rózsaszíntől bíboribolyáig változó, talán leggyakrabban lilásrózsaszínű virágai hosszú tőkocsány végén, szintén ernyőben nyílnak. A 7-8 alapfaj legtöbbje egymással kereszteződhet, és így keverékfajok, alfajok, változatok alakultak ki az idők során. Legtöbbjüket – kerti dísnövényként termesztve – az ember mesterségesen is szelektálja, módosítja, amellyel növeli a tavaszi kedvencek arzenálját. Magról szaporítva szinte mindig keletkezhetnek új fajták.

A kankalin és vele együtt a kankalék elnevezés először 1775-ben, Csapó József könyvében bukkant fel (*Új füves és virágos magyar kert*. Pozsony). A növény tudományos neve *Primula*, amely terminus a latin *primus* szó kicsinyített alakja. Jelentése elsőke, azaz kora tavasszal nyíló virág. Másokkal együtt ez a sajátossága a kankalinok számos további elnevezését eredményezte. A tavaszi kankalint hívják szártalan vagy guggon ülő kankalinnak és sárga kikericsnek; az orvosi kankalin elnevezései égi kincs, kaczinka, kankalék, kásavirág, kesztyűvirág, sárga kikerics, kükörce, kulcsvirág vagy Szent Péter kulcsa, Szent Györgyike vagy Szent György virága, lúdláb, tavaszika (Hoffmann Károly – Wagner János: *Magyarország virágos növényei*. Budapest, 1907. 34-35. oldal, illetve Csapody Vera – Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966. 94. oldal). A sárga kikerics és kükörce nevek onnan erednek, hogy a sárga szirmok elszáradás közben kőkörcsinre emlékeztetően megkékülnek. Nyílásának idejére utal a Szent Györgyike vagy Szent György virága és a tavaszika, míg virágszínére a kásavirág. Kulcsosmó módjára lógó virágzata adta a kesztyűvirág,

kulcsvirág vagy Szent Péter kulcsa neveket; gyógyító tulajdonságára hívja fel a figyelmet az égi kincs és a lúdláb; a kaczinka és a kankalék a kankalinból származik.

A gyógyhatású növény teáját köszvényes ember itta, de ismert idegnyugtató, vesekövet elhajtó és légcsőhurutot enyhítő hatása is. Gutautótt embert a növény főzetében fűrösztöttek.

A szártalan kankalin védett, természetvédelmi értéke 2000 forint.

Dr. Laki Ferenc – dr. Nebojszki László

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Attila, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencz Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Fenntartó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Számalszám: 11732033 20030119

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

**KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ŐRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.**